

Ганна МЕЖЖЕРІНА

Навчально-науковий інститут міжнародного співробітництва та освіти
Національного авіаційного університету
просп. Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, Україна
Електронна пошта: anvamel@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8900-577X>

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ ВОЛОДИМИРА СВЯТОГО В ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТКАХ КИЇВСЬКОЇ РУСІ (ад'єктивно-субстантивний аспект)

Стаття присвячена вивченню особливостей концептуалізації образу Володимира Святославича (Володимира Святого) у писемних східнослов'янських пам'ятках XI–XIII ст., реконструкції статичного соціально-етичного портрета великого князя в субстантивно-ад'єктивному аспекті. З'ясовано, що соціально-етичний портрет кн. Володимира побудований за допомогою п'ятнадцяти хвалебних епітетів-означень (*блаженни, святи, страннолюбьць* та ін.), які реалізують семантику відданості християнській вірі, праведності, божественної святості, доброчинства, поваги, правдивості, мужності. Особлива роль у створенні індивідуалізованого образу кн. Володимира належить словам, які рідко вживалися щодо людини (*божъствънни, пръмоужъствънни, славънни, тръблаженни, чъстънни*). Оцінні лексеми засвідчені в автономному використанні, а також у складі формульних синтагм «чъстънни и славънни», «благовѣрнни и христолюбивыи», «милостивъ къ нищимъ и къ сиротамъ и къ вдовицамъ». Переважна більшість хвалебних епітетів-означень є агіографічними термінами (*блаженникъ, блаженни, христолюбьць, благовѣрнни* та ін.). Уточнено семантику і частоту вживання лексем *страннолюбьць, пръмоужъствънни, равънохристолюбьць, равънохристосолюбьць, блаженни, тръблаженни*. Лексеми *блаженни, тръблаженни, страннолюбьць* мають більш конкретні значення, ніж у словниках; у використанні щодо кн. Володимира епітета *пръмоужъствънни* наявний вплив давньоболгарської християнської літератури; композит *равънохристолюбьць* виник у результаті словотворчості Іларіона; епітет *правдивъ* містить алюзію на цитату з Паремійника. Особливості використання слів *блаженни* і *тръблаженни* в портреті кн. Володимира відбивають позицію Іакова Мніха в питанні канонізації князя. Згадування кн. Володимира в «Житті Олександра Невського» містить алюзію на історію святих Феодора та Іоанна й історію апостола Павла. Хронологія використання агіографічного терміна *святи* поряд з іменем кн. Володимира свідчить на користь наукових припущень про те, що його було визнано святим у період між другою половиною XI ст. і серединою XIII ст.

Семантика і специфіка вживання оцінних ад'єктивів і субстантивів у «Повісті временних літ», «Пам'яті і Похвалі князю Володимиру» Іакова Мніха, «Слові про закон і благодать» київського митрополита Іларіона, творах Борисоглібського циклу

Цитування: Межжеріна Г. Концептуалізація образу Володимира Святого в писемних пам'ятках Київської Русі. Мовознавство. 2023. № 6. С. 3–37. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-333-2023-6-001>

Citation: Mezherina H. (2023). Kontseptualizatsiia obrazu Volodymyra Sviatoho v pysemnykh pam'yatkakh Kyivskoi Rusi [The conceptualization of the image of Volodymyr the Saint in written monuments of Kyiv Rus]. Movoznavstvo, (6), 3–37. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-333-2023-6-001>

Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

та інших пам'ятках XI–XIII ст. свідчать про те, що у плані ад'єктивно-субстантивного вираження моральної оцінки кн. Володимира превалює його церковне звеличення. Відсутність змодельованого за допомогою хвалебних епітетів ідеалізованого соціально-етичного портрета кн. Володимира в «Повісті временних літ» зумовлена дуалістичною природою його особистості як князя-язичника і князя-християнина.

Уживання хвалебних епітетів-означень, уподібнення кн. Володимира святим мученикам, біблійним пророкам, святим цезарям (передусім Костянтину Великому) служило фактором концептуалізації його образу в східнослов'янських релігійних текстах XI–XIII ст. і створювало ґрунт для літургійного вшанування князя. Подвоєне ім'я *Володимир-Василій* семантично символізувало поєднання царської та церковної влади, маркувало такі ключові зв'язки кн. Володимира з його духовним покровителем — Василієм Великим, як діяння на ниві християнства, отримання небесного захисту Василя Великого, ушанування пам'яті Василя Великого в Корсуні та Києві.

Ключові слова: Київська Русь, писемні пам'ятки XI–XIII ст., соціально-етичний портрет, князь Володимир Святий.

Інтерпретація писемних східнослов'янських пам'яток XI–XIII ст. передбачає реконструкцію частково або повністю забутих, втрачених внутрішньотекстових смислових зв'язків, асоціативних полів, осягнення інтенцій автора, підтексту, алюзій, ремінісценцій тощо. Певним орієнтиром у тлумаченні ранньосередньовічних текстів може служити висловлення Ернеста Хемінґуея про творчий метод письменника: «Якщо прозаїк достатньо знає про те, про що пише, він може опустити речі, які він знає, і читач, якщо письменник пише досить правдиво, має так сильно відчувати ці речі, немов письменник насправді їх висловив. Велич руху айсберга досягається тим, що лише одна восьма його частина знаходиться над водою» [Hemingway : 183]. Не завжди виражений експліцитно або, з позиції сучасного реципієнта, виражений «туманно» основний смисловий зміст давніх пам'яток і водночас зовнішня невигадливість, простота окремих фрагментів та уявна прозорість семантики графічно знайомих слів закривають від непосвяченого читача левову частку інформації.

Незалежно від того, чи маємо ми справу з літописною, церковно-проповідницькою, релігійно-філософською пам'яткою, оповідь про реальних історичних осіб нерідко супроводжується використанням оцінних ад'єктивів і субстантивів у функції епітетів-означень. Наявність таких лексем у хроніці, проповіді, житті тощо найчастіше розцінюють як слідування законам літературного етикету, а зрозуміла на перший погляд семантика створює ілюзію легковажного ставлення книжників до підбору хвалебних епітетів-означень. Водночас словам, які містили етичну, моральну оцінку, у період запровадження й утвердження християнства книжники надавали особливої ваги і не вичерпували їх призначення естетичною функцією. За кожним таким словом-епітетом закріплена цілком конкретна роль у концептуалізації образу історичної особи, вираженні соціально-політичної та релігійно-філософської ідеї. Оскільки, потрапляючи в текст, лексичні одиниці релігійно-етичної сфери стають носієм відомостей не лише філологічного, а й історичного, філософського, релігієзнавчого характеру, важливо знаходити зв'язки між семантикою лексем і причинами (стилістичними, соціальними, політичними, світоглядними, релігійними тощо) їх появи в тексті.

Не випадково історики, філософи, релігієзнавці, літературознавці звертають увагу на наявність у писемних пам'ятках Київської Русі позитивно або негативно конотованих ад'єктивів і субстантивів поряд з іменами реальних осіб. Зокрема, спеціалісти в галузі суміжних з лінгвістикою наук торкалися питання концептуальної значущості оцінних слів-епітетів і коротких синтагм-епітетів, які характеризують князя Володимира Святого (рік народження невідомий¹ – † 15.07.1015). Одиничні спостереження щодо використання епітетів *блаженный, великий, святой, честный, вѣръ забрало, пристанище тихое* та ін. у присвячених князю Володимиру ранніх гімнографічних творах зроблені в статті Є. В. Джиджори [Джиджора 2015а : 71, 77]. Виходячи з широкого тлумачення терміна «епітет», згідно з яким у функції епітета можуть виступати різні частини мови та синтаксичні одиниці (дієприкметникові та дієприслівникові звороти), В. М. Кириллін проаналізував іменування князя Володимира в богослужбових текстах XI–XVII ст. («чюдо чюдесемь преславное», «сияющий свет», «тот, кто ведет в вечность ко Христу», «солнце», «отец», «всесвятый», «во владыках апостол», «наставник благовѣрию», «послуживъ Богу всимъ сердцемъ и всею душею» тощо) [Кириллин 2018; 2019]. О. О. Роменський виявив, що автори найдавніших пам'яток наділили кн. Володимира епітетами *блаженник, блаженный, благоверный, во владыках апостол, апостол в князех, подобник Константина* [Роменський : 7].

Спробуємо реконструювати статичний соціально-етичний портрет Володимира Святославича (Володимира Святого) у східнослов'янських писемних пам'ятках XI–XIII ст., з'ясувати семантичні особливості ад'єктивів і субстантивів зі значенням моральної оцінки особи, їх функцію в концептуалізації образу князя. У писемних пам'ятках поряд з іменем князя, боярина, священника такі лексеми є своєрідним аксіологічним маркером, епітетом-означенням, ємною характеристикою особи, іноді її другим іменем.

«Каашетса и плакашестса блаженыи князь Володимир всего того, елико створи в поганьствѣ, не знал Б(о)га». Канонізація. Князь Володимир Святославич увійшов в історію під неофіційними іменами *Володимир Великий, Володимир-Хреститель, Володимир Святославич Святой, Володимир Святой*. Семантика компонента *Святой* мимоволі наводить на роздуми про те, чи був кн. Володимир канонізований, а також про те, чи було в писемних східнослов'янських пам'ятках XI–XIII ст. д.-рус. *святѣи* усталеним епітетом-означенням поряд з його іменем.

Зіставляючи умови канонізації в Західній і Східній церквах, професор церковного права Є. М. Темниковський зазначив: «Умови канонізації в католицькій церкві: 1) святе життя і 2) вияв чудодійної сили. <...> У Грецькій Церкві також при канонізації звичайно малися на увазі як умови останньої 1) святість життя і 2) чудеса. <...> У Руській Церкві умовами (скоріше мотивами) канонізацій <...> були: 1) здобуття мощів, 2) чудеса і 3) святе життя» [Темниковский : 260–262]. На відміну від Грецької і Західної церков, де чудотворенню надавали значно меншого значення, ніж святому життю, Руська церква вважала наявність чудес обов'язковою умовою для канонізації. Як писав Є. Є. Голубинський, «підставою для причислення покійних подвижників благочестя до лику святих служило прославлення подвижників даром чудотворення <...> У Грецькій церкві <...> було декілька класів подвижників, для приєднання яких до лику святих служили інші підстави

¹ Стосовно дати і місця народження кн. Володимира див.: [Діба : 22–113].

<...>. Але в нас це прославлення даром чудотворення становило єдину загальну підставу для причислення до святих подвижників усіх класів або для всіх взагалі подвижників» [Голубинский 1903 : 40–41]. Серед дев'яти названих Є. Є. Голубинським умов для канонізації святих, які діяли в Руській церкві від початку християнства до середини XVI ст., наявність чудес є найпершою і найважливішою.

Коли в XI ст. Церква не давала згоди на канонізацію хрестителя Київської Русі — великого київського князя Володимира Святославича, на його захист виступив Іаков Мніх, переконаний так само, як Іоанн Златоуст, що святість досягається не чудесами, а добрими справами:

«Тако же бл(а)женни кн(я)зь Володимиръ послуживъ Б(о)гѣ всимъ с(е)-рд(ц)емъ и всею д(у)шею. Не дивимса <...> аще чюдесь не творить по см(е)рти, мнозѣ бо с(вя)тїи не створиша чюдеса, но с(вя)ти соуť. Ре(ч)(е) бо нѣгдѣ в томъ с(вя)тїи Іwannъ Златаоусты: ѿ чего познаемъ и разоумѣемъ с(вя)та ч(е)л(ове)ка, ѿ чюдесь ли, или ѿ дѣль? и ре(ч)(е): дѣль познати, а не ѿ чюдесь» (XI, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 345 зв.).

Причин довгого зволікання з канонізацією князя-хрестителя було кілька. Одна з них, на думку М. Ю. Брайчевського, полягає в тому, що в молоді роки, будучи язичником, він «практикував людські жертвопринесення!», зокрема стратив Іоанна і Феодора, яких з часом було канонізовано [Брайчевський : 168]. Є. Є. Голубинський убачав іншу причину: «Володимир був зарахований до лику святих не відразу після своєї смерті і навіть дуже нескоро. Що було цьому причиною, ми не можемо сказати позитивно, але з імовірністю припускаємо, що вона полягала в тих його багатих бенкетах <...> Пам'ять про них довго жила в народі і вони-то й могли бентежити та обтяжувати, заплутувати совість народну визнанням Володимира святим, бо бенкети і святість, яка <...> стала неодмінним синонімом аскетизму, повинні були уявлятися речами важко сумісними» [Голубинский 1880 : 160].

Суперечливість особистості кн. Володимира, контраст між його язичницькими і християнськими вчинками відбилися в характері літописної та агіографічної репрезентації князя. У «Повісті временних літ», за словами О. В. Александрова, «княжо-епічна парадигма образу Володимира доповнюється християнсько-агіографічною. Та це доповнення не органічне, у результаті чого образ святителя Русі набуває очевидної двоїстості» [Александров : 111], через поєднання двох образів, де «перший — епічний герой <...>, другий — християнин-грішник, який покавсяся» [Александров : 113]. Історія кн. Володимира написана за аналогією з історією апостола Павла, який пройшов шлях від гонителя ранніх християн до ревного проповідника християнства. У присвячених кн. Володимирі «Службах» XIII–XV ст., тропарі та кондаки святий князь прирівнюється до апостола Павла [Ричка : 36, 56; Возняк; Ярема]. Апостол Павло — не єдиний прообраз кн. Володимира. Літописець спирався також і на історію патріарха Іакова та історію царя Соломона: «Хоча в XI ст. існувала традиція, що уподібнювала Володимира до імператора Константина (як до першого християнського володаря), насправді, треба гадати, літописець моделює образ князя за більш знайомим його читачам і вже заявленим у літописі раніше образом — старозавітного царя Соломона (як Володимир-язичник моделюється за образом патріарха Іакова)» [Толочко О., Толочко П. : 118].

Ушанування кн. Володимира в «Повісті временних літ» побудоване шляхом поєднання стилістичного прийому контрасту з прийомом висхідної градації. В основі концептуалізації образу кн. Володимира лежить символика руху, спрямованого знизу вгору: від земного, мирського, язичницького до небесного, від темряви язичницької свідомості до світла християнського вчення, від грішного людського вчинку до високоморального апостольського діяння. Дуалістична природа особистості князя змусила хроніста виявити стриманість у похвалі. Була й друга причина — на той час традиція включати в хроніку хвалебні епітети задля прославлення світських ієрархів ще тільки почала формуватися. Незважаючи на те, що саме кн. Володимир увійшов в історію як хреститель Русі, у літописному панегірику в «Повісті временних літ» у складі Радзивіллівського літопису хвалебні епітети взагалі відсутні, а в Лаврентіївському, Іпатіївському, Новгородському першому літописах соціально-етичний портрет змодельований за допомогою лише одного хвалебного епітета-означення — д.-рус. *блаженый*: «схраниша тѣло ѹго с плачемъ бл(а)ж(е)наго княза» (*1015, ПВЛ-1 : арк. 45); «спратавше тѣло єго с плачемъ велики(м) бл(а)ж(е)наго княза» (*1015, ПВЛ, ЛН-3 : арк. 49); «Сеи же *блаженый* князь Владимиръ» (*1015, ЛН : арк. 75).

Свідченням того, що князь був канонізований, може служити наявність агіографічного терміна *святый* поряд з його іменем у текстах відповідного періоду. Проте ні літописець Нестор, ні Іаков Мніх у «Пам'яті і Похвалі князю Володимиру», ні митрополит Іларіон у «Слові про закон і благодать» прямо не називають кн. Володимира святим.

Ю. Діба зазначив, що «святим Володимира вперше названо у Галицько-Волинському літописі. В розповіді про похід Данила Галицького на Чехію», а саме у статті *1254 р. [Діба : 11]. Якщо говорити про Іпатіївський літопис, частиною якого є літопис Галицько-Волинський, то, справді, словосполучення «Володимєрь *с(вя)тый*» уперше вжите під *1254 р. на арк. 275. Проте в східнослов'янських писемних пам'ятках є й більш ранні використання д.-рус. *святый* поряд з іменем кн. Володимира.

Уживання д.-рус. *святый* щодо кн. Володимира наявні в пам'ятці XII ст. Борисоглібського циклу — похвальному слові Борису і Глібу, відомому в різних редакціях під назвами «Тиждень 18 по всіх святих. Слово про князів», «Похвала і мучення святих мучеників Бориса та Гліба», «Слово похвальне на перенесення мощів св. Бориса і Гліба». Один раз д.-рус. *святый* ужите в списку XV ст. пам'ятки «Тиждень 18 по всіх святих. Слово про князів» («**Не(д) . 18. по всѣхъ с(вѣ)тыхъ. Глаголоу <к>назъяхъ**»), що зберігається в Погодинському зібранні за № 1024: «**Кн(ѧ)зѧ дѣда имате с(вѣ)того Володимера, приведеѡша кѣ Б(ог)оу тысяща тысящами и тмы тмами д(оу)шь праведныхъ(х)**» (XII, сп. XV, СловоПохв.-1). У списку XV ст. «Похвали і мучень святих мучеників Бориса та Гліба» («**Похвала и мученіе с(вѣ)тыхъ мученикѣ Бориса и Глѣба**») у Погодинському зібранні за № 833 д.-рус. *святый* поряд з іменем кн. Володимира вжите двічі: «**в(тъ)-цоу своѣмоу, с(вѣ)томоу равно а(по)(с)(то)ломъ кѣназю Владимѣроу, самодержьцѣ**» (XII, сп. XV, СловоПохв.-2 : арк. 413 зв.); «**Какова имѣите с(вѣ)того князѧ Владимѣра, множество людии приведаша кѣ Б(ог)оу, тысяща тысящами, тмы тмами праведныхъ д(оу)шь**» (XII, сп. XV, СловоПохв.-2 : арк. 415 зв.). У проложному сказанні «Слово похвальне на перенесення мощів св. Бориса і Гліба» («Сказання про перенесення мощів у 1072 році»), яке починається словами «Въ тѣ же днь святаго отца нашего

Сави...» і зберігається в Уваровському рукописному зібранні за № 973 (70), кн. Володимира також названо святим: «сына *святаго* Владимира, кнеза Русьского великаго, втораго Константина, крестившаго всу Русьску землю» (XII, сп. XIII, СловоПохв.-3).

Два вживання д.-рус. *сватыи* наявні в «Легенді про град Кітеж»: «внук же *святому* и равно апостолом великому князю владимиру киевскому <...> правнук же *святому* благоверному и великому князю владимиру» (*1237, Китеж. : арк. 79 зв).

Одиничні вживання д.-рус. *сватыи* щодо кн. Володимира виявлені в літописних статтях XIII ст. У «Літописці Переяславля-Суздальського» Володимира названо святим у контексті оповіді про святих Бориса і Гліба. Імовірно, це згадування було наявне в найдавнішому Київському зводі, оскільки переяславльський літописець «скорочував на початку XIII ст. (між 1214–1219 рр.) той самий Київський временник, який в кінці XIV ст. переписав Лаврентій-мніх, почасти також скорочуючи» [Оболенский : IV]. У повісті «**Оуѣієніє Свѣтыхъ Бориса и Глеба**», яка входить до складу «Літописця Переяславля-Суздальського», «плач» князя Гліба (у Лаврентіївському та Іпатіївському літописах «молитва») представлений у найповнішому вигляді. «Плач» кн. Гліба зберігає важливу деталь, якої, з певних церковно-релігійних причин, немає в Лаврентіївському та Іпатіївському списках. Князь Гліб називає батька святим Володимиром-Василієм: «**Азъ бо хотѣхъ лицѣ ѿца моего видѣтиа <...> лишенъ твоеа доброты и с(вѣ)того Владимира Васильа ѿца моегоу юностьствоу много(г)о разума и оученіа**» (XIII, ЛетПСуд. : 39). Вклавши в уста приреченого на смерть кн. Гліба слова «**с(вѣ)того Владимира Васильа ѿца**», книжник імпліцитно висловив свою позицію, ставлення до кн. Володимира як до святого.

Князь Володимир названий святим у «Житті Олександра Невського» у складі Лаврентіївського списку Суздальського літопису та Комісійного списку Новгородського першого літопису:

«и прииде на ны въ д(е)нь в(ъ)скр(ъ)(с)(е)нья . на памѣ(т) свѣ(т)ыхъ в(те)ць 600 и 30 бывша збора в Халкидонѣ . и с(вѣ)тою м(у)(ч)(е)н(и)ку Кюрика . и Улиты . *с(вѣ)т(о)го* кн(я)за Володимера . кр(е)(с)тившаго Русскую землю . имѣаше же вѣру велику . к тѣм м(у)(ч)(е)н(и)к(о)ма Бориса и Глѣба» (*1263, ЛС-1, арк. 169); «И прииде на ны в недѣлю на сборъ свѣтыхъ отецъ 600 и 30. иже в Халкидонѣ, на память свѣтыхъ мученикъ Кирика и Улиты и *святого* князя Владимира, крестившаго Рускую землю, и сице имѣя велику вѣру къ свѣтымъ мучеником Борису и Глѣбу» (*1240, ЛН : арк. 163) (у ЛН помилково проставлено арк. 160. — Г. М.).

Початкова редакція життєпису була складена галицьким книжником у 80-ті рр. XIII ст. за розпорядженням митрополита Кирила та за ініціативи князя Дмитрія, сина Олександра Невського [Лихачев : 52; Охотникова : 357]. Згадування кн. Володимира в одному ряду зі святими отцями Халкідонського собору і святими мучениками за християнську віру Іулиттою, її сином Кириком, Борисом і Глібом передбачало обов'язкове використання поряд з іменем хрестителя Русі слова *сватыи*: «*свѣтыхъ* отецъ <...> *свѣтыхъ* мученикъ Кирика и Улиты и *святого* князя Владимира <...> *свѣтымъ* мучеником Борису и Глѣбу» (*1240, ЛН : арк. 163).

Як зазначено в житті кн. Олександра, битва зі шведським військом відбулася в неділю, 15 липня, у день пам'яті Халкідонського собору, Іулитти, Кирика, кн. Володимира. На жаль, навіть в авторитетних виданнях трапля-

ються прикрі неточності. Шукаючи зв'язок між згадуванням в одному контексті Халкідонського собору, Кирика, Іулитти, кн. Володимира, дослідники В. І. Матузова та Є. Л. Назарова приурочили час роботи Халкідонського собору до дня Невської битви та дня пам'яті зазначених святих: «IV Вселенський собор в Халкідоні відбувся 16 липня 451 р.» [Матузова, Назарова : 313]. Однак відомо, що один з найзначущіших Соборів в історії християнської Церкви — IV Вселенський собор (Халкідонський) тривав з 8 жовтня до 1 листопада 451 року.

Те, що перелічені автором житія святі особи пов'язані спільним днем церковного шанування, не викликає сумнівів. Але є деякі моменти, на які варто звернути увагу. Не повною мірою дотриманий хронологічний принцип (спочатку йдеться про Собор 451 р., потім — про вбивство Кирика та Іулитти 305 р.). Крім того, автор житія синтаксично відділив кн. Володимира від Бориса і Гліба, хоча в літописних та агіографічних текстах XI–XIII ст. концептуальна пара «Володимир — Борис і Гліб» є усталеною. Оповідь розпадається на два повідомлення: 1) «памѧ(т) <...> Володимера . кр(е)(с)тившаго Русскую землю», 2) «имѣаше же вѣру велику . к тѣм м(у)ч(е)н(и)к(о)-ма Бориса и Глѣба». Виникає питання: чому автор житія акцентує увагу не на традиційній концептуальній парі «Володимир — Борис, Гліб», а на парі «Володимир — Кирик, Іулитта»?

Про формування концептуальної усталеної пари «Володимир — Кирик, Іулитта» в релігійному світогляді Київської Русі можуть свідчити фрескові зображення XI ст. в Софії Київській. Н. М. Нікітенко і В. В. Корнієнко зазначили, що «з іменем Володимира пов'язане також зображення парних святих Кирика та Іулитти на схилах арки <...> Їх імена зберігалися на фресках <...> Імовірно, розміщення образів календарних святих 15 липня, на день пам'яті яких припадає смерть Володимира, було пов'язане з бажанням Ярослава, за якого завершили розпис центру храму, згадати батька в розписі цього приділа. Володимир тоді ще не був канонізований, але його ім'я, поза всяким сумнівом, поминалося під час служби свв. Кирику та Іулитті» [Никитенко, Корниенко : 71–72]. Зображення Володимира поряд з Кириком та Іулиттою знайшло відбиття у практиці іконопису. На деяких іконах Володимир зображений разом з Кириком та Іулиттою (ікона XVI ст. з Микільської каплиці новгородського Дитинця [Шилин; Иллюстрации], ікона «Святий рівноапостольний князь Володимир, мученики Кирик та Іулитта» XIX ст. [Икона...] тощо).

Молода вдова Іулитта та її трирічний син Кирик належали до знатного роду, жили в Римській імперії, на території сучасної Туреччини. За часів римського імператора Діоклетіана зазнали переслідувань за християнську віру, покинули м. Іконію, переховувалися в м. Тарсі (сучасна Туреччина), де близько 305 р. були жорстоко вбиті. У Православній і Католицькій церквах шануються як ранньохристиянські святі мученики.

Історія Кирика та Іулитти містить алюзію на історію перших святих мучеників на Русі. Лаврентіївський літопис повідомляє про те, що *983 р. кн. Володимир, повернувшись до Києва після захоплення земель ятвагів, у жертву язичницьким богам приніс сина грека-християнина («Варягъ то пришелъ изъ Грекъ»). Крім сина-підлітка язичники жорстоко вбили і батька через відмову віддати його на жертвопринесення. У житіях варяг та його син згадуються як святі мученики Феодор та Іоанн.

Принципово важливо, що ключові позиції в історії Кирика й Іулитти та в історії Феодора та Іоанна збігаються:

- Іулитта одна виховує сина
- Кирик (трирічний син Іулитти) — безгрішний
- Іулитта належала до знатного роду
- Кирик та Іулитта жорстоко вбиті за християнську віру
- Кирик та Іулитта — ранньохристиянські святі мученики
- 15 липня — день пам'яті Кирика та Іулитти.
- Феодор один виховує сина
- Іоанн (підліток, син Феодора) — безгрішний («красень <.> д(у)-шею»)
- Феодор — княжий дружинник, заможний
- Феодор та Іоанн жорстоко вбиті за християнську віру
- Феодор та Іоанн — перші християнські святі мученики на Русі
- 12 липня — Проложне читання мученикам-варягам; 25 липня — день пам'яті Феодора та Іоанна.

Подібно до апостола Павла, який з гонителя перших християн перетворився на проповідника християнства, кн. Володимир пройшов шлях духовного відродження. Намагаючись спокутувати гріх жертвопринесення, кн. Володимир *989 р. розпочав спорудження Десятинної церкви саме на місці загибелі Феодора та Іоанна: «и бѣ дворѣ его идеже естъ ц(е)рк(и) с(вя)-таѧ Б(огороди)(ца) . юже сдѣла Володимерь» (*983, ПВЛ-1 : арк. 26 зв.).

Алюзію на життя апостола Павла містить не тільки історія Феодора та Іоанна, а й історія Кирика та Іулитти. Ранньохристиянські мученики Кирик та Іулитта були вбиті в Тарсі — місті, де народився апостол Павло.

Варто звернути увагу на те, що мотив убивства матері й сина (Іулитти і Кирика), батька й сина (Феодора та Іоанна) пов'язаний з ідейно-релігійним контекстом боротьби між язичниками і християнами, а в історії Феодора та Іоанна також з контекстом спокутування гріха шляхом прийняття християнства. Можна побачити, що в історії Костянтина I (Костянтина Великого), як і в історії кн. Володимира, образно названого другим Костянтином («бы(с) вторый Костанти(н)» — XI, сп. 1494, ЖВлад. : арк. 370 зв.), мотив страсти матері й сина також пов'язаний з контекстом протистояння язичників і християн, спокутування гріха і прийняття християнства, але сповнений цей мотив дещо іншого змісту. Факт страсти Костянтином дружини Фаусти і сина Кріспа був використаний проти нього язичниками (зокрема, Філосторгієм у «Церковій історії», Зосимом у «Новій історії»), які доводили, що імператор прийняв християнство, намагаючись спокутувати гріх убивства невинного сина, уникнувши тим самим гніву богів [Ващева : 48–54; Ведешкин : 174].

Як бачимо, у переліку *святі отці Собору 451 року, Кирик, Іулитта, Борис, Гліб* концептуальний зв'язок кн. Володимира з Кириком та Іулиттою є значно міцнішим, ніж його зв'язок з Борисом і Глібом. Згадування імені князя Володимира після імен *Іулитта* і *Кирик* символізує духовне зцілення кн. Володимира, перетворення з князя-язичника, переслідувача перших християн, на хрестителя Русі. На окресленому ідейно-релігійному тлі вико-

ристання поряд з іменем кн. Володимира хвалебного епітета було обов'язковим, і таким епітетом міг виступати тільки агіографічний термін *святий*.

Загалом хронологія використання в писемних пам'ятках XI–XIII ст. епітета *святий* поряд з іменем кн. Володимира свідчить на користь наукових припущень про те, що хрестителя було визнано святим у період між другою половиною XI ст. і серединою XIII ст.

Дослідниця фресок Софії Київської Н. М. Нікітенко довела, що канонізація Володимира мала відбутися в XI ст., але була відкладена через зміну правителів у Візантії та Київській Русі. Церковно-політична концепція розпису стін Софії Київської засвідчує «належність її часові Володимира — засновника і будівничого собору і <...> активну підготовку імен Володимира й Анни до канонізації. Останнє було можливим не лише з огляду на їхній винятковий внесок у вітчизняну історію, <...> а й через посідання візантійського трону наприкінці X — у першій третині XI ст. рідними братами Анни, імператорами Василем II і Костянтином VIII, які мали колосальний вплив на візантійську Церкву. Канонізації Володимира й Анни не сталося, оскільки незабаром після смерті всіх вказаних правителів ситуація кардинально змінилася: у Візантії прийшли до влади нові імператори, а в Русі-Україні — династія Ярослава» [Нікітенко : 41].

Думку про можливість канонізації кн. Володимира в другій половині XI ст. висловив Б. А. Успенський. Посилаючись на текст новгородської берестяної грамоти третьої чверті XI ст., в якій у переліку святих перед іменами *Борис* і *Гліб* названо ім'я *Василій* (хрестильне ім'я кн. Володимира), учений зробив припущення про те, що Володимира визнали святим не пізніше часу, коли була написана грамота [Успенский : 4/29].

Багато хто з дослідників відносить канонізацію кн. Володимира до XIII–XIV ст. Історик церкви, професор Київської духовної академії І. Г. Малышевський у науковій розвідці 1882 р. зазначив, що найвірогідніше кн. Володимира канонізували між 1240 р. і кінцем XIV ст.: «Безсумнівно, таким чином, що до 15 липня 1240 року включно він не був зарахований до лику святих» [Малышевский : 51], але на час написання прологу 1400 р. «він вже був канонізований» [Малышевский : 47]. Г. П. Федотов вважав, що канонізація кн. Володимира найімовірніше відбулася в другій половині XIII ст., але водночас припускав, що «нове рукописне відкриття може відсунути її назад вглиб XIII або навіть XII століття» [Федотов 1938 : 191]. На переконання О. П. Толочка і П. П. Толочка, «до середини XIII ст. <...> Володимира не було причислено до святих. За найоптимістичнішими гіпотезами, канонізація могла статися не раніше 50-х рр. XIII ст. Можливо, втім, що Володимир вшановувався в домонгольський період» [Толочко О., Толочко П. : 112].

З XIII ст. пов'язують визнання кн. Володимира святим Г. Подскальський і А. Поппе: канонізацію Володимира «з певною ймовірністю можна віднести до часу близько 1240 р.» [Подскальски : 380]; «приблизно до 1290 р. князь Володимир не вшановувався як святий. Але 1311 р. він вже визнаний святий, в ім'я якого споруджується камінний храм» [Поппе : 65]. Н. М. Нікітенко вважає, що Володимир був канонізований «в середині XIII — на початку XIV ст.» [Нікітенко : 38]. У процесі розгляду часу написання «Житія Олександра Невського» П. І. Федотова дійшла висновку про те, що «канонізація князя Володимира відбулася на початку XIV ст., у проміжок з 1305 по 1308 р., у той період великого князювання Михайла Ярославича Тверського, коли він розпоряджався не лише володимирським столом, а й володимир-

ською митрополією» [Федотова : 62]. Є. В. Ткачов, говорячи про канонізацію святих з XI ст. по 1457 р., зазначив, що «дані місяцеслова не підтверджують версію про К. кн. Володимира в домонг. період. Його ім'я не зустрічається в рус. місяцесловах раніше XIV ст. (є, однак, уривок його житія в ростовсько-му Пролозі 1-ї пол. XIII ст.)» [Ткачев].

Імовірність ранньої канонізації кн. Володимира Н. І. Мільотенко пов'язала з ушануванням князя на межі XII–XIII ст. та розширенням у XIII ст. присвячених йому служб: «Різноманітність служби вже в XIV ст. суперечить уявленню про пізню канонізацію св. Володимира. <...> У середині – наприкінці XII ст. намічається явний підйом інтересу до пам'яті та діянь св. хрестителя Русі. Тоді в Пролозі з'являється його житіє. Протягом усього XIII ст. <...> поклоніння св. Володимирі дедалі більше розширюється географічно. Цикл присвячених йому творів поповнюється» [Мільотенко]. Близьких висновків дійшов О. О. Роменський, виділивши в церковному вшануванні кн. Володимира декілька періодів: «1) середина XI–XII ст. — започаткування церковного вшанування Володимира, спершу разом з синами, Борисом та Глібом <...>; 2) не пізніше, ніж у першій половині XIII ст. — відокремлення культу Володимира від Борисоглібського культу, <...>; 3) друга половина XIII–XV ст. — подальший розвиток культу святого <...>; 4) XVI–XVII ст. — посилення вшанування і його остаточне оформлення» [Роменський : 9–10].

Про складність з'ясування часу канонізації Володимира-хрестителя свідчать внутрішньо суперечливі висловлювання протоієрея С. Горбика: «Однак, на нашу думку, питання загальноправославного вшанування святого Володимира в кінці XVI — початку XVII ст.ст. залишається відкритим. <...> Разом з тим, від кінця XVI — початку XVII ст.ст. канонізація святого рівноапостольного Київського князя Володимира вже не викликає сумнівів» [Горбик 2015].

Сватыи, блаженни, благовѣрныи. Аналізуючи використання поряд з іменами історичних осіб, у даному випадку князів, слів *сватыи*, *блаженни*, *благовѣрныи*, ми не можемо виходити з того, що це не більш ніж хвалебні епітети. Найперша функція зазначених слів у літературі Київської Русі — термінологічна, і як агіографічні терміни вони мали теологічну семантику та чітко регламентоване вживання. Нерідко можна спостерігати нерозрізнення функцій зазначених слів у тексті та апіорні висновки щодо їх частотності. Зокрема, П. І. Гайденко зазначив, що «використання щодо князів епітетів “святий” і багато в чому синонімічних йому “блаженний” і “благовірний” не було рідкістю» [Гайденко : 83], «іменування князів “святими” або “благовірними”, якщо не часті, то мало не регулярні» [Гайденко : 86]. Однак дослідження особливостей використання зазначених слів щодо князів у давньоруських джерелах XI–XIII ст. дало інші результати.

Аналіз повного масиву — понад шестисот соціально-етичних портретів князів у східнослов'янських писемних пам'ятках XI–XIII ст. показав, що д.-рус. *блаженни* в характеристиці князів трапляється вкрай рідко [Межжеріна : 286] і наявне в портретах небагатьох з них (Ольги, Всеволоді, Володимира Святославича, Бориса, Гліба, Андрія Боголюбського, Миколи Святоші). За даними джерел, д.-рус. *сватыи* так само вжите лише щодо кількох князів (Ольги, Феодосії, Володимира Святославича, Бориса, Гліба, Володимира Мономаха, Олександра Ярославича (Невського), Святослава Юрійовича). Інше питання полягає в тому, скільки разів д.-рус. *блаженни* і д.-рус. *сватыи* були вжиті щодо названих князів.

Термін «блаженний» у католицькому обряді канонізації позначає передостанню сходинку на шляху до причислення до лику святих: слуга Божий → превелебний → блаженний → святий. Проголошеного *блаженным* вшановують на місцевому рівні, проголошеного *святим* — на загальноцерковному: «Кандидата офіційно проголошують *блаженным* (*Beatus*) — тепер його можна літургійно вшановувати на місцевому рівні. Урешті, після закінчення канонізаційного процесу блаженного проголошують *святим* (*Sanctus*), вносячи до загальноцерковного календаря» [Балог : 4]. Не називаючи князя *святим*, Нестор-літописець, Іаков Мніх та Іларіон використовують агіографічний термін — д.-рус. *блажєныи*, на який переноситься семантичне навантаження і який може вказувати на наявність літургійного вшанування князя або створювати ґрунт для церковного вшанування.

Преподобний Нестор один раз назвав кн. Володимира *блаженным*: «*бл(а)ж(е)наго кнзѧ*» (*1015, ПВЛ-1 : арк. 45; те саме *1015, ПВЛ, ЛІ-3 : арк. 49; *1015, ЛН : арк. 75). Іаков Мніх, створюючи ідеалізований образ Володимира-християнина, використав д.-рус. *блажєныи* чотирнадцять разів: «А ты, в *бл(а)жєныи* кн(ѧ)же Володимере, бы(с) ап(о)(с)(то)ль вѣ кн(ѧ)зѣхъ» (ХІ, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 342 зв.); «*бл(а)жєныи* кн(ѧ)зѣ Володимирѣ <...> *Бл(а)жєныи* же кнѧ(з)ѣ Володимирѣ» (ХІ, сп. 1494, Похв. Влад. : арк. 345 зв.); «*бл(а)жєныи* хр(и)(с)толюбивыи кн(ѧ)зѣ Володимирѣ вѣдѣ ц(е)ркви с(вя)тѣи Б(огороди)цѣ и ѿ имѣнїа своего <...> *бл(а)жєныи* кн(ѧ)зѣ Володимирѣ» (ХІ, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 348); «*бл(а)жєныи* кн(ѧ)зѣ Володими(р)ѣ» (ХІ, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 348 зв.) тощо. На думку А. Поппе, Іаков Мніх «у похвальному слові називає його *блаженным*, чим підкреслює скоріше своє прагнення прославити князя як святого, ніж віддати хвалу вже прославленому» [Поппэ : 86].

Таке багаторазове використання д.-рус. *блажєныи* Іаков Мніх доповнює введенням у характеристику князя рідковживаного д.-рус. *трѣблажєныи*, яке означало 'тричі блаженний, преблаженний' і завдяки препозиційній частині **трѣ-** абсолютизувало ознаку, вказувало на максимальне наближення князя до завершальної сходинки в обряді причислення до лику святих: «СѢ бл(а)жєныи и *трѣбл(а)жєныи* Володимере» (ХІ, сп. 1494, Похв.Влад., арк. 342 зв.). У «Старославянском словаре» за ред. Р. М. Цейтлін цитатія ст.-сл. **трѣблаженѣ** обмежується одним уживанням зі значенням 'блаженний, тричі блаженний' (СтСл-94 : 704), 'дуже, надто (тричі) щасливий' [Цейтлин : 266]. У складі композитів формант **трѣ-** «має одну з функцій: 1) вираження поняття зі значенням 'тричі, три рази' <...> 2) вираження найвищого ступеня виявлення якості, ознаки, що названа другим компонентом (**трѣблаженѣ**, **трѣвеличѣствѣнѣ**) <...> Складні слова на **трѣ-** архаїчніші за слова з початковим **три-**» [Цейтлин : 266–267].

Аналізуючи сутність *блаженства* як морального поняття і посиляючись з цього приводу на лекції протопресвітера І. Л. Янишева, доктор богослів'я О. О. Бронзов підкреслив, що моральна досконалість і блаженство є станами невіддільними один від одного [Бронзов : 714]. Урахування змісту морального поняття *блаженства* дає змогу конкретизувати семантику д.-рус. *блажєныи* і *трѣблажєныи*. Значення 'морально досконалий та щасливий у своїй вірі, переконаннях' є основним у семантичній структурі д.-рус. *блажєныи*, а значення 'такий, чия моральна досконалість доведена до абсолюту, та дуже щасливий у своїй вірі, переконаннях' — основним у семантичній структурі д.-рус. *трѣблажєныи*.

Зі значенням 'святий' ст.-сл. **благенъ** (д.-рус. *блаженыи*) звичайно вживалося у сполученні зі словами *сила, писаниє, слово, власть, житиє, дѣло* і лише зрідка використовувалося як найменування святих (СтСл-94 : 91; СДРЯ XI–XIV, 1 : 223). О. О. Роменський зазначив, що «вивчаючи найдавніші на Русі житія Борисоглібського циклу, можна помітити, що в деяких випадках слова "блаженний" і "святий" синонімічні» [Роменський : 8]. Оскільки кожний святий є блаженным, іноді допускалася заміна терміна *святый* на термін *блаженыи*.

Континуанти псл. *bolgo (*bolgъ) (ЕСУМ, 1 : 203) містять семи 'щасливий', 'благополучний', 'благоденний', 'спокійний', 'тихий', 'веселий', 'безжурний': ст.-сл. **благенъ** означає 'щасливий, блаженний' (СтСл-94 : 91), ц.-сл. *блаженный* — 'благополучний, щасливий' (СлЦСРЯ, 1 : 60), основне значення д.-рус. *блаженыи* — 'щасливий, блаженний' (СДРЯ XI–XIV, 1 : 223), ст. укр. *благый* засвідчене зі значенням 'ніжний; спокійний' (Верхрат. Уг.-р. : 203), укр. *блаженный* означає 'дуже щасливий' (СУМ, 1 : 195), 'дуже щасливий у своїй вірі, переконаннях' (СЛУМ : 62), рос. *блаженный* зберігає значення 'благополучний, благоденний, щасливий' (Даль, 1 : 95). Уживання поряд з іменем кн. Володимира д.-рус. *блаженыи* вказує на те, що князь знайшов щастя і спокій у своїй вірі, пізнавши істинного Бога:

«*бл(а)женыи кн(а)зь Володимиръ послуживъ Б(о)гѣ всимъ с(е)р(д)цемъ <...> бл(а)женыи же кн(а)зь Володимиръ всимъ с(е)р(д)ц(е)мъ и всею д(у)шею Б(о)га возлюбѣ*» (XI, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 345 зв.); «*бл(а)женыи кн(а)зь Володимиръ имаше скровище свое на н(е)бѣ(с)(е)хъ*» (XI, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 348); «*Каашетса и плакашетса бл(а)женыи кн(а)зь Володими(р) всего того, елико в поганьствѣ, не знаа Б(о)га*» (XI, сп. 1494, Похв. Влад. : арк. 348 зв.).

Уживання щодо кн. Володимира агіографічного терміна *блаженыи* виявлене не тільки в текстах XI ст., а й у статтях XII ст. Никонівського літопису: «*блаженного великого князя Владимира*» (*1138, ЛНик-1, 9 : 163); «*праправнукъ великаго и блаженного Владимира*» (там само); «*егоже созда блаженны и великий князь Владимиръ, иже крести всю Русскую землю*» (*1157, ЛНик-1, 9 : 209).

У «Слові про закон і благодать» митрополит Іларіон тричі використовує термін **блаженикъ** у функції звертання до кн. Володимира: «**Тѣмже съдръзновеніємъ и несжменно зовемъ ти. ѡ блаженичѣ**» (XI, Илар.Слово : арк. 188а); «**ты же ѡ блаженичѣ безъ всѣхъ сихъ. притече къ х(рист)ѣ**» (XI, Илар.Слово : арк. 189а); «**добръ пастѣхъ бл(а)говѣрю твоємъ ѡ блаженичѣ**» (XI, Илар.Слово : арк. 191б). У церковно-канонічній і церковно-проповідницькій літературі рідковживаний субстантив **блаженикъ** трапляється зі значенням 'блаженний (найменування святих)'. Ст.-сл. **благенъ** налічує понад 300 уживань, ст.-сл. **блаженикъ** — лише три (СтСл-94 : 91). За СДРЯ XI–XIV, засвідчено 1310 уживань д.-рус. *блаженыи* (СДРЯ XI–XIV, 1 : 223) і лише вісім уживань д.-рус. *блаженикъ* (СДРЯ XI–XIV, 1 : 222–223).

Термін і водночас хвалебний епітет д.-рус. *благовѣръныйи* в княжих портретах виступає як одиничне означення або входить до складу усталеної формули «*благовѣръныйи и христоролюбивыйи*». Семантично д.-рус. *благовѣръныйи* не є тотожним ані д.-рус. *блаженыи*, ані д.-рус. *святыйи*. Поряд з іменем князя слово *благовѣръныйи* виконує функцію терміна.

Ст.-сл. **благовѣрънѣ** (д.-рус. *благовѣръныи*) утворилося як семантична калька з д.-грец. *εὐσεβής*, що означає 'побожний, благочестивий' (СтСл-94 : 85), 'поважний, шанобливий; священний' (Дворецкий, 1 : 708). Спільнокореневі з д.-грец. *εὐσεβής* слова містять семи 'шанувати', 'поважати', 'праведно', 'благоговіння', 'глибока пошана', 'священний', які разом формують семантичне поле зазначеного грецького терміна. До семантичної структури д.-грец. *εὐσεβέω* входять значення 'бути благочестивим', 'оточувати благоговійним шануванням', 'шанувати, поважати', д.-грец. *εὐσεβως* — значення 'благочестиво, праведно', д.-грец. *εὐσέβεια* — значення 'благочестя, благоговіння', 'повага, глибока пошана' (Дворецкий, 1 : 708).

Термін «благовірний» у православ'ї є найменуванням «лику святості або чину, за яким канонізують монархів, імператорів, князів, що відзначилися благочестивим життям, зусиллями з поширення віри та зміцнення церкви. <...> При канонізації самодержці та члени їх родин можуть бути прославлені одночасно і в інших чинах: як рівноапостольні, блаженні, мученики, святителі та ін.» [Благовірний]. В історичній довідці про чин «благовірний» С. Горбик зазначив, що слово *благовірний* «спочатку застосовувалося винятково до правлячих осіб і символізувало їхнє неухильне життя по християнським і моральним нормам. Однак пізніше, у Київській Церкві й ряді слов'янських Православних Церков, дане слово застосовувалося й відносно архієреїв, і було синонімом слова "православний"» [Горбик 2020]. За словником В. М. Живова, агіографічний термін «благовірний» позначає «розряд святих із монархів, які прославилися своїм благочестям, милістю та турботою про зміцнення християнської віри» [Живов : 12]. Слово відоме також у ширшому значенні 'той, хто сповідує правильну, істинну віру, правовірний' [Благовірний], 'той, хто сповідує істинну віру; православний' (Даль, 1 : 91).

У вживанні щодо кн. Володимира д.-рус. *благовѣръныи* засвідчене в текстах XI ст. «Пам'ять і Похвала князю Володимирю» і «Читання про Бориса і Гліба». У «Пам'яті і Похвалі князю Володимирю» слово *благовѣръныи* чотири рази виступає зі значенням 'православний; благочестивий', у тому числі один раз — у складі формульного словосполучення «благовѣръныи и христороубивыи»: «слышавъ ѿ многы(х) в бл(а)говѣрънемъ князи Володимири» (XI, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 340 зв.); «вжада бл(а)говѣръныи кн(а)зь Володимиръ с(вя)т(а)го кр(е)щ(е)ніа» (XI, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 341); «добрѣ поживе бл(а)говѣръныи кн(а)зь Володимиръ и сконча свое житіе въ правовѣрънѣи вѣрѣ» (XI, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 347); «Володимере, бл(а)говѣръне и хр(и)с(т)олубиве» (XI, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 342 зв.).

Слово *благовѣръныи* є наскрізним епітетом у портреті кн. Володимира в написаному Нестором у другій половині 80-х років XI ст. «Читанні про Бориса і Гліба»: «пүсти же бл(а)говѣръныи кн(а)зь с(ы)ны своя кождо на свою область» (к. XI, сп. XIV, Бугосл.ЧтБГ : 183); «Бл(а)говѣръныи же кн(а)зь вида бл(а)ж(е)наго бориса» (к. XI, сп. XIV, Бугосл.ЧтБГ : 185); «Бл(а)говѣръныи о(ть)ць нхъ <...> нача волѣти бл(а)говѣръныи о(ть)ць <...> оумре о(ть)ць кго. бл(а)говѣръныи князь владимѣръ» (к. XI, сп. XIV, Бугосл.ЧтБГ : 186).

У наступні віки кн. Володимира майже не називають благовірним. У писемних джерелах XII ст. д.-рус. *благовѣръныи* не виявлене в уживанні щодо кн. Володимира. Одне використання наявне в пам'ятці XIII ст. «Легенді про град Кітеж»: «благOVERному и великому князю владимиру» (*1237, Китеж. : арк. 79 зв.).

Володимир. Костянтин. Василій. Ніколай. «Пам'ять і Похвала князю Володимиру» розпочинається з невеликого вступу, в якому Іаков Мніх зазначив, що слідуючи настановам святого апостола Павла, який започаткував практику написання житій і мучень, і він сам, «хоудьи мни(х) Іаковъ», збирається написати про кн. Володимира так само, як написав про Бориса і Гліба. Не маючи права назвати, очевидно, ще не канонізованого Володимира святим, Іаков Мніх використовує д.-рус. *сватыи* щодо його синів — страстотерпців Бориса і Гліба: «слышавъ ѿ многы(х) в бл(а)г(о)вѣрнемъ князи *Володимери* <...> написа(х), и в с(ы)ноу его, рекоу же с(вя)тою славноу м(у)ч(е)н(и)ка Бориса и Глѣба» (XI, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 340 зв.).

Функцію семантичного заміщення виконує згадування поряд з іменем Володимира не тільки Бориса і Гліба, а й біблійних пророків та святих цезарів — Аввакума, Давида, Єзекиїла, Осії, імператора Костянтина Великого: «кн(я)зь же *Володимиръ* и акы с(вя)тыи пр(о)р(о)къ дивныи Амбакоумъ» (XI, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 341 зв.); «подобася ц(е)сар(е)мъ с(ва)тымъ бл(а)женыи кн(а)зь *Володимиръ* пр(о)р(о)коу Д(а)в(и)д(о)у, црю Єзекѣю, и требл(а)женомъ Іуѡсѣю, и великому Костантину» (XI, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 345).

Проаналізувавши символічні іменування Володимира Святославича в пам'ятках «Слово про закон і благодать», «Житіє князя Володимира», «Повість временних літ», «Пам'ять і Похвала князю Володимиру», «Читання про Бориса і Гліба», «Служба князю Володимиру», «Служба княгині Ользі», Є. В. Джиджора дійшов висновку про те, що «у ранніх києворуських творах XI–XII ст., присвячених подвигу св. Володимира, символ “новий” (“другий”, “рівний”, “подібний” тощо) Костянтин є одним з ключових семіотичних маркерів, що ним позначається релігійний та культурний статус видатного київського князя» [Джиджора 2015б : 113]. У «Пам'яті і Похвалі князю Володимиру» Іаков Мніх акцентує уподібнення кн. Володимира передусім покровителю християнської Церкви Костянтину Великому. У переліку святих отців на арк. 345–346 ім'я імператора Костянтина стоїть у постпозиції:

«подобася <...> кн(а)зь *Володимиръ* пр(о)р(о)коу Д(а)в(и)д(о)у, црю Єзекѣю, и требл(а)женомъ Іуѡсѣю, и великому Костантину» (XI, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 345); «Кн(я)зь же *Володимиръ* поревнова с(вя)т(ы)хъ мѡжъ дѣлъ и житію <...> Аврамово житіє <...> Іаковлю истинъ, Моисѣвѡвъ кротость, Д(а)в(и)д(о)во безлобіє, Костантина ц(е)сар(а) великаго, перваго ц(е)сар(а) кр(е)с(т)іаньскаго, того подражаа правовѣріє» (XI, сп. 1494, Похв. Влад. : арк. 346).

В обох випадках перелік починається з імені *Володимир* і закінчується іменем *Костянтин*, що фіксує релігійно-філософську паралель «Володимир — Костянтин».

У «Слові про закон і благодать» митрополита Іларіона також використаний метод ретроспективної історичної аналогії, але уподібнення кн. Володимира імператору Костянтину виражене в інший спосіб — шляхом введення в текст іменника *подобьникъ* і трьох композитів з компонентом *равно-*: «*подобьникѣ великааго коньстантина. равнооумнѣ. равнох(рист)олюбчѣ. равночестителю*» (XI, Илар.Слово : арк. 191а).

На думку Г. П. Федотова, зіставлення Володимира Святославича з Костянтином не свідчить про визнання його святим, а лише є підставою для шанування князя в молитвах: «Вже в ранніх похвальних словах (XI ст.) пе-

реможно звучить порівняння з Костянтином <...> Проте для автора ця заслуга ще не рівноцінна святості. Вона є лише підставою для наших молитов за князя» [Федотов 2004 : 93]. Якщо звернутися до літописної похвали Володимиру Васильковичу Волинському, справедливість такого зауваження стає очевидною. У похвалу йому галицький літописець майже без змін включив фрагмент «Слова про закон і благодать». Від слів «и ц(е)ркви многи Х(ри)(с)(тосо)вы» до слів «ты же со еп(иско)пы» фрагмент Галицько-Волинського літопису повторює фрагмент «Слова про закон і благодать»:

«и ц(е)ркви х(ристо)ви поставль . и слоужителя емж въведъ . подобниче великаго коньстантина . равнооумне . равнох(рист)олюбче . равночестителю <...> ч(е)л(ове)комъ полагааше . ты же съ новыми нашими Ѡци еп(и)(с)к(о)пы» (XI, Илар.Слово : арк. 191а);
«и ц(е)ркви многи Х(ри)(с)(тосо)вы поставль . и слоужителя его введъ подобниче великого Костантина . равнооумне . равнох(ри)(с)(то)солюбче . равночестителю <...> ч(е)л(о)в(е)комъ полагаше . ты же со еп(иско)пы» (*1288, ЛГВ, ЛИ-3 : арк. 302 зв.).

Володимира Святославича і Володимира Васильковича Волинського прославлено як князів-звільнювачів. Володимир Святославич звільнив Русь від темного язичницького минулого, Володимир Василькович давав людям багато свободи, правив, не чинячи утисків. Літописець порівнює Володимира Васильковича з його дідом — представником волинської гілки Мономаховичів кн. Романом Мстиславичем (близько 1152–1205 рр.), який *1202 р. багатьох християн звільнив з половецького полону: «наипаче же . плакахъса по немь лѣпшии моужи . Володимеръстии рекоуче добрый ны г(о)(с)(поди)не . с тобою оумрети . створшемоу толикѹю свободу . «коже и дѣдъ твои Романъ . свободилъ башеть ѿ всихъ ѡбидъ» (*1288, ЛГВ, ЛИ-3 : арк. 303 зв.).

Зіставлення Володимира Васильковича з Костянтином Великим створювало ґрунт для молитов за померлого князя [Василик : 60–61]. У 2013 р. Помісний Собор УПЦ Київського Патріархату ухвалив «приєднати благовірного князя Володимира Васильковича до лику місцевошанованих святих» [Помісний Собор...].

Оплакуючи Володимира Васильковича, княгиня називає його цесарем: «княгини ж(е) его <...> вопиюще . гл(агола)ще . ц(е)(с)(а)рю мои» (*1288, ЛГВ, ЛИ-3 : арк. 303 зв.). Оскільки «зближення з Костянтином, спільність церковної заслуги були підставою перенесення на руських князів-хрестителів імені “рівноапостольних” (яке утвердилось у Візантії як загальний царський титул)» [Федотов 2004 : 93], цілком зрозуміло, що використання в літописній похвалі Володимиру Васильковичу слова *цесарь* було невинновипадковим. Галицький літописець повторив прийоми ідеалізації кн. Володимира Святославича, застосовані не тільки Іларіоном, а й Іаковом Мніхом, який порівнює кн. Володимира Святославича з цесарями: «подобася ц(еса)р(е)мъ» (XI, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 345). Саме ж іменування «цесар» крім волинського князя Володимира Васильковича отримав представник смоленської гілки Мономаховичів кн. Роман Ростиславич: «вопиюще . ц(ѣ)(с)(а)рю мои» (*1180, ЛК, ЛИ-3 : арк. 217).

Узагалі іменування князя цесарем не було типовим для панегірика. «В ідеологічному житті Русі, — зазначив О. Б. Головкин, — титул “князь” був найвищим і цілком самодостатнім. Він не потребував підсилення, а тому використання формул “цар”, “самодержець” книжниками було літе-

ратурним прийомом для підкреслювання авторитетності носія державної влади — князя. Доказом цього є переклади грецьких книг, де грецьке слово “*василевс*” (βασιλεὺς) перекладалося як ‘цар (цесар, цисар)’, коли мова йшла про конкретну історичну персону, і як ‘князь’ у випадках, коли йшлося про абстрактне поняття володаря, монарха» [Головко : 382]. Порівнянням Володимира Святославича з «цесарями» (XI ст.), використанням титулу «цесар» щодо Романа Ростиславича (XII ст.) і Володимира Васильковича (XIII ст.) книжники підняли обраних князів над іншими князями, створили ідеалізовані образи державних діячів.

Прозора семантика імені *Володимирь* (Володимерь, **Влодимерь**), що означає ‘володар світу’ («**славныи въ землены(х) вл(а)(д)(ы)кахъ**» — XI, Илар.Слово : арк. 1876), утворена поєднанням основи *волод-* з іменником *мирь*: д.-рус. *володѣти* ‘володіти, мати владу’ (СДРЯ XI–XIV, 1 : 468), д.-рус. *мирь* ‘світобудова, світ; земля; світське життя’ (СДРЯ XI–XIV, 4 : 541–542). Хрестильне ім’я кн. Володимира — *Василій* містить алюзію на богослова, отця християнської Церкви, святителя Василя Великого. Перший компонент *Βασίλειος* імені *Βασίλειος ο Μέγας* (Василій Великий) буквально означає ‘царський, царственний’ (Дворецкий, 1 : 290), а спільнокореневе *βασιλεύς* має значення ‘цар, властелин, повелитель’, ‘царственний, могутній’ (Дворецкий, 1 : 291). Семантично подвоєне ім’я *Володимир-Василій* набувало майже магічної сили, закарбовувало право на володарювання, символізувало зосередження в одних руках царської і церковної влади.

Імена *Василій* і *Костянтин* кілька разів згадуються в «Повісті временних літ» у розповіді про хрещення кн. Володимира. Двічі йдеться про візантійських імператорів Василя II і Костянтина IX: «и призваша е ц(еса)рѧ . *Василии* и *Костянтинъ*» (*987, ПВЛ-1 : арк. 37); «и посла Володимерь ко ц(еса)р(е)ви (вар. РА : ц(еса)рма) *Василью* и *Костянтину*» (*988, ПВЛ-1 : арк. 37 зв.). У «Промові філософа» Корсунський єпископ посилається на Кесарійського архієпископа Василя: «коже гл(аголе)ть *Василии*» (*988, ПВЛ-1 : арк. 39 зв.). Ідейно-філософська, концептуальна пара «Володимир — Костянтин» у «Повісті временних літ» актуалізується в різні способи. Є. М. Верещагін встановив генетичний зв’язок між першою частиною «Промови філософа», в якій Корсунський єпископ виступає в ролі наставника новонаверненого кн. Володимира, і особистісними віросповідними текстами Кирила (Костянтина-Кирила, Костянтина Філософа). Дослідник виявив паралелі подієвого порядку (необхідність особистісного викладу віри до або після хрещення) і зазначив, що виклади віри обох рівноапостолів (Кирила і Володимира) є перекладами богословських трактатів Никифора Сповідника і Михайла Синкелла [Верещагін : 120].

Згадування в «Повісті временних літ» візантійського імператора Костянтина IX та алюзія на солунського місіонера IX ст. Костянтина Філософа, згадування візантійського імператора Василя II і Кесарійського архієпископа Василя створювали основу для церковного звеличення кн. Володимира.

У «Слові про закон і благодать» ім’я *Василій* ужито двічі: «**и мѧ прїимъ вѣчно имени то на роды и роды. василїи**» (XI, Илар.Слово : арк. 186а); «**василїе. <...> ти приречемъ хр(и)(с)толюбче**» (XI, Илар.Слово : арк. 1876). В обох випадках контекст непрямо вказує на те, що кн. Володимир так само, як і Василій Великий, багато потрудився на ниві християнства. У «Пам’яті і Похвалі князю Володимиру» сказано тільки те, що кн. Володимир отримав

хрестильне ім'я *Василій*: «И наречень бы(с)(ть) въ с(вя)т(о)мъ кр(е)(с)щеніи *Василеи*» (XI, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 341 зв.).

Цілком імовірно, що князь Гліб називав батька «світським», хрестильним іменем *Василій*. Підтвердження цьому знаходимо в тексті «Сказання про свв. кнн. Бориса і Гліба» в Успенській редакції за сп. XII ст. та літописній повісті «*Оуѣіеніе Свѣтыхъ Бориса и Глеба*» у складі «Літописця Переяславля-Суздальського», де сказано, що кн. Гліб називає батька іменем *Василій* або подвійним іменем *Володимир-Василій*: «*мыли мои о(ть)че и господине василки <...> г(ла)лаше плачаша. василки. василинѣ*» (сп. XII, УспСКБГ : 129); «*Владимира Василья Ѡца*» (XIII, ЛетПСузд. : 39).

У «Житті князя Володимира» ім'я *Василій* вжите чотири рази. Одне вживання стосується візантійського імператора Василя II, з сестрою якого князь був одружений [Плахонін]: «Ц(а)рь же *Василій*» (XI, сп. 1494, ЖВлад. : арк. 367 зв.). Інші три — маркують ключові зв'язки князя Володимира зі своїм духовним покровителем — Василієм Великим:

1) отримання небесного захисту найвидатнішого представника Грецької церкви IV ст., соратника Григорія Богослова — богослова Василя (грец. *Βασίλειος, βασιλεως*): «Володимиръ <...> кр(е)(с)тиша и <...> в Корсѣнѣ градѣ и нарекоша имя емѣ *Василій*» (XI, сп. 1494, ЖВлад. : арк. 368 зв.);

2) ушанування пам'яті Василя Великого в Корсуні: «И постави ц(е)рк(о)въ в Корсѣнѣ на горѣ с(вя)т(а)го *Василія*» (XI, сп. 1494, ЖВлад. : арк. 368 зв.);

3) ушанування пам'яті Василя Великого в Києві: «постави церковъ с(вя)т(а)го *Василія* на холмѣ, идеже стоаль Перѣнѣ идоль» (XI, сп. 1494, ЖВлад. : арк. 369 зв.).

Н. М. Нікітенко та Н. В. Верещагіна виявили, що під час обряду хрещення Володимир Святославич отримав хрестильне (молитовне, «духовне») ім'я *Ніколай*: «Це ім'я було дано Володимирі на честь св. Ніколая Мирлікійського — рівноапостольного “князя Церкви”, духовного патрона київського князя і його соратника-чудотворця у справі хрещення народу» [Никитенко, Верещагіна : 23]. Князь Володимир отримав імена двох отців християнської Церкви — Василя Великого і Ніколая Мирлікійського, з яких одне було «світським» і згадувалося в церковно-канонічних і церковно-проповідницьких пам'ятках, а друге — молитовним. «Таємне», або молитовне, ім'я використовувалося в бесіді з Богом і вкрай рідко — в повсякденному житті [Никитенко, Верещагіна : 9–10]. Цілком закономірно, що, будучи «таємним» хрестильним іменем, ім'я *Ніколай* не потрапило ні в літописи, ні в «Пам'яті і Похвалу князю Володимирі», ні в «Слово про закон і благодать».

Хвалебні епітети і чесноти Володимира. У пам'ятках XI–XIII ст. ми виявили дев'ятнадцять композитів з компонентом **-любьць**, уживаних зі значенням соціально-етичної оцінки особи:

боголюбьць, братолюбьць, властолюбьць, вѣролюбьць, грѣхлюбьць, друголюбьць, златолюбьць, клеветнолюбьць, клатволюбьць, милостилюбьць, моужелюбьць, мочениколюбьць, нищелюбьць, отечестволюбьць, равьнохристолюбьць, сребролюбьць, страньнолюбьць, христолюбьць, челолюбьць.

Композити *христолюбьць, равьнохристолюбьць, страньнолюбьць* засвідчені в портреті кн. Володимира, з них перші два — у «Слові про закон і благодать»: «*василіе. <...> ти прирече мѣ хр(и)(с)толюбче*» (XI, Илар.

Слово, арк. 1876); «ПОДОВНИЧЕ ВЕЛИКААГО КОНЬСТАНТИНА. РАВНОУМНЕ. РАВНОХ(РИСТ)ОЛЮБЧЕ» (ХІ, Илар.Слово : арк. 1906–191а). За наявними даними, це єдине вживання д.-рус. *равнохристолоубьць*.

Як було зазначено вище, фрагмент твору митрополита Іларіона хроніст переніс у панегірик Володимиріу Васильковичу Волинському. При цьому слово *равнохристолоубьць* було замінене на *равнохристосолюбьць*: «равнох(с)солубче» (*1288, ЛГВ, ЛИ-3 : арк. 302 зв.). У Хлебниківському списку також наявне слово *равнохристосолюбець* (ЛГВ, ЛИ-3 : 915). Цитація д.-рус. *равнохристосолюбьць* обмежується одним уживанням в Іпатіївському літописі.

Укладачі «Словаря древнерусского языка (XI–XIV вв.)» помістили лексему *равнохристосолюбьць* у статтю до д.-рус. *равнохристолоубьць* (СДРЯ XI–XIV, 9 : 450), унаслідок чого цитація слова *равнохристолоубьць* помилково зросла до двох уживань. У «Старославянском словаре» за ред. Р. М. Цейтлін і «Материалах...» І. І. Срезневського ці лексеми відсутні.

Оскільки композит *равнохристолоубьць* зі значенням ‘рівний (кому) за любов’ю до Христа’ засвідчений тільки в «Слові про закон і благодать», важливо знати, чи є цей іменник результатом словотворчості Іларіона. Як зауважив Г. О. Ніколаєв, питання про новотвори в «Слові про закон і благодать» є складним через те, що «відсутній об’єкт порівняння у вигляді інших текстів, написаних раніше від цього твору. <...> Звичайно, відсутність конкретного слова в старослов’янських текстах ще не свідчить про його відсутність у мові. І все-таки це доводиться брати до уваги під час оцінки внеску Іларіона в давньослов’янський словник. Особливо це стосується складних слів, частка індивідуальної словотворчості у створенні яких є високою, оскільки вони створювалися часто шляхом калькування грецьких композитів, тому вони як гапакси (hарах legomena) мають конкретного автора в особі перекладача. У “Слова...” <...> не було грецького (або болгарського) протографа» [Николаев : 1266–1267]. Серед виявлених Г. О. Ніколаєвим у «Слові про закон і благодать» двадцяти п’яти іменників, яких немає в старослов’янському словнику, є композит *равнох(рист)олубьць*. Дослідник кваліфікує його як гапакс — композит, який є тільки у творі Іларіона [Николаев : 1267].

У «Материалах...» І. І. Срезневського наведено двадцять шість складних слів з першою частиною *равно-*:

равноангель, равнобожсєніє, равнобожитиса, равнобожсѣствьни, равновидьни, равнодѣшевьни, равнодньство, равноестьствьни, равнозаконіє, равномѣриє, равнообразьни, равнорадостно, равносельница, равносильни, равностатель, равностопаьно, равнострастиє, равносѣжитель, равноотъчьни, равноѣмьни, равнохристолоубьць, равночисльни, равночєстиє, равночєститель, равночєстьни, равночєтємиш (Срезн., 3 : стп. 8–9).

Велика кількість композитів з частиною *равно-* створює ілюзію їх поширеності в текстах. Проте всі вони належать до низькочастотних лексем, які спорадично трапляються в церковно-канонічних і церковно-проповідницьких пам’ятках XI–XIII ст., зокрема в Мінеях 1096 р. і 1097 р., Ізборнику Святослава 1073 р., Псалтирі, Єфремовській кормчій, Пандекті Антіоха XI ст., Житті Феодора Студита, Києво-Печерському патерику, Пандектах Никона Чорногорця, «Слові про закон і благодать» Іларіона. За підрахунками Л. В. Вялікіної, яка проаналізувала продуктивність препозиційних компонен-

тів (*благо-*, *христо-*, *много-*, *странньо-* та ін.) 1387 складних іменників і 1070 складних прикметників XI–XIV ст., на основу *равньо-* припадає двадцять три утворення [Вялкина : 166]. Дві третини наявних у «Матеріалах...» І. І. Срезневського композитів з частиною *равньо-* датовані XI ст. Це, у свою чергу, означає, що під час роботи над «Словом про закон і благодать» Іларіон мав перед собою низку складних слів з першою частиною *равньо-*, за аналогією до яких, очевидно, і створив композит **равнохристолюбьць**.

Рідковживаний іменник *странньолюбьць* — концептуально важливе слово в соціально-етичному портреті кн. Володимира: «Г҃ <...> Володимере <...> *страннолюбче*» (XI, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 342 зв.). Описуючи милість великого князя, Іаков Мніх та Іларіон відзначають його прихильність до тих, кого називали словом д.-рус. *страннии*: «нагыа удѣваа, алчъныа корма и жадныа напаа, *странныа* покола мл(с)тью, ц(е)рк(о)вники ч(е)(с)та и люба и милѣа» (XI, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 346 зв.); «**ты бѣ страннимъ поконце. ты бѣ бескровнымъ покровъ**» (XI, Илар. Слово : арк. 194б). Уточнення щодо значення слова *страннии* зробив свого часу Б. О. Романов: «*Страннии* — це від початку церковні люди. На кінець XII ст. церковник уже практично відчував себе кимось на зразок представника турбюро, яке регулювало потік людей, що зверталися до нього за благословенням на далеку дорогу» [Романов : 134].

Іаков Мніх написав, що кн. Володимир «възлюби Аврамово житіє и подража *страннолюбіє* его» (XI, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 346). Як зазначив В. М. Кириллін, «про родоначальника євреїв Авраама відомо, наприклад, як про постійного співрозмовника Божого; особливо улюбленою в церковному переказі стала історія зустрічі праотця з Господом, що з'явився йому у вигляді трьох мандрівників у діброві Мамрі (Быт 18: 21). Звідси усталені характеристики Авраама в християнській гімнографії: “**страннолюбне**” <...> “**боголюбный**”» [Кириллин 2015 : 148–149]. Хоча праведник Іов також мав ці якості («*страннолюбивыи* Іовъ» — Срезн., 3 : стп. 538), Іаков Мніх порівнює кн. Володимира з більш значущою в християнстві особою — Авраамом, який вважається першим з трьох праотців людства, взірцем глибокої віри в єдиного Бога [Арістова].

Потрапивши в східнослов'янські тексти, старослов'янizm **страннолюбик**, який мав значення ‘гостинність’ (СтСл-94 : 628), конкретизував свою семантику в релігійному векторі (Срезн., 3 : стп. 538–539). Спільнокореневі композити *страннолюбьство*, *страннолюбьць*, *страннолюбца*, *страннолюбивыи*, *страннолюбьныи*, *страннопримьникъ*, *страннопримьство*, *страннопримьць*, *страннопритиє* (Срезн., 3 : стп. 538–539), *страннолюбно*, *страннолюбство*, *страннопримати* (СлРЯ XI–XVII, 28 : 131–132) виражали семантику вияву милості до гостей з далеких країв, мандрівників і особливо до прочан. Давнє значення д.-рус. *страннолюбивыи* і д.-рус. *страннолюбьныи* виявилось стійким: у XIX ст. рос. *страннолюбивый* і рос. *страннолюбный* позначали тих, хто охоче приймає людей з чужини, що шукають тимчасового притулку, перехожих, захожих, прибульців, тих, хто поневіряється, або бродяг богомолів (Даль, 4 : 336).

Іаков Мніх поставив слово *странныа* після переліку нужденних і голодних, але перед словом *църквьники*, оскільки люди, яких називали словом *странныа*, займали проміжне становище між пересічними християнами і служителями церкви: «нагыа удѣваа, алчъныа корма и жадныа напаа,

странныа покола мл(с)тью, ц(е)рк(о)вники ч(е)(с)та и любѧ и милѧ» (XI, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 346 зв.).

За «Матеріалами...» І. І. Срезневського, д.-рус. *страннолюбыѣ* уживалося зі значенням 'той, хто з любов'ю приймає мандрівників' (Срезн., 3 : стп. 539). Словникова дефініція д.-рус. *страннолюбыѣ* видається надто загальною, якщо взяти до уваги, що *странныи* — це церковні люди, а «церковні люди — всі люди, що до кінця XVIII в. підпадали під правосуддя Церкви, себто єпископа. Належали сюди не лише духовні, а й усі люди, що були залежні, передовсім матеріально, від Церкви. <...> У старій Україні, крім духовних і ченців, до церковних людей зачисляли рідню священика, церковну прислугу та всіх, що жили при церкві або користали з її добродійства» [Церковні люди]. У переліку чеснот кн. Володимира д.-рус. *страннолюбыѣ* означало насамперед 'той, хто охоче приймає людей з чужини, бродяг-богомолів, узагалі тих, хто поневіряється, матеріально їх підтримує, надає тимчасовий притулок'.

Преп. Нестор, Іаков Мніх і митрополит Іларіон наділили кн. Володимира й іншими хвалебними епітетами-означеннями: *милостивѣ, божьствєнныи, благородьныи, правдивѣ, прѣмоужьствєнныи, чьствєнныи, славьныи*. Г. П. Федотов звернув увагу на те, що «у князя Володимира є особливі, особисті права на святість, які наголошуються і в літописі, і в Нестора, і в похвальних словах: це його милостиня» [Федотов 2004 : 93]. «Милостивѣ боуди на оубогы . милосърдые бо милость обращеть», — сказано в «Ізборнику Святослава» 1076 року. У соціально-етичних портретах князів лексема *милостивыи* найчастіше трапляється у складі формульних синтагм «бѣше милостивѣ паче мѣры», «милостивѣ убогимъ и вдовицамъ», «милостивѣ на вся нищяя, на убогия», «милостивѣ къ нищимъ и къ сиротамъ и къ вдовицамъ». У портреті кн. Володимира у «Читанні про Бориса і Гліба» XI ст. епітет *милостивѣ* засвідчений у складі формульної синтагми: «**владимѣръ. бѣ бо мѣжь <...> мал(с)тивѣ** (у рукописі так. — Г. М.) **къ нищимъ, и къ сиротамъ и ко вдовичамъ**» (к. XI, сп. XIV, Бугосл.ЧтБГ : 182).

Д.-рус. *божьствєнныи*, яке мало значення 'подібний до Бога; досконалий, прекрасний, недосяжний' і вкрай рідко використовувалося щодо людини, Іаков Мніх ужив і щодо кн. Володимира, і щодо кн. Ольги: «*б(о)ж(е)(с)твєнныи* кн(ѧ)же Володимѣре» (XI, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 342 зв.); «сѣ *б(о)ж(е)(с)твєною* <...> м(ѧ)т(е)рью своею с(вя)тою Сѣленою» (XI, сп. 1494, Похв.Влад. : арк. 343).

Іларіон називає кн. Володимира благородним каганом: «**благородѣнь ѿ бл(ѧ)городныи(х). каганѣ нашѣ владимѣръ**» (XI, Илар.Слово : арк. 185а). Незважаючи на те що в писемних пам'ятках XI ст. означення *благородьныи* іноді вказувало не тільки на шляхетне походження, а й на моральні риси ієрарха (наприклад, у портреті Володимира Мономаха в статті *1126 р. Київського літопису), у даному випадку акцент зроблений на тому, що Володимир належав до роду княгині Ольги.

«Есть алчущіе хлѣба, есть алчущіе правды. И тѣхъ, и другихъ должень насытитъ всякій, въ комъ бѣется христіанское сердце», — писав протоієрей Іоанн Наумович [Наумович : 78]. Правдивість входить до переліку християнських чеснот у «Пандекті ченця Антіоха»: «блази: сѣмѣрени: моудри: кротъци: цѣломѣдръни: истинни: непорочъни: *правдиви*: богочъстиви» (XI, Панд.Ант. : 5). У «Читанні про Бориса і Гліба» преподобний Нестор називає Володимира правдивим мужем: «**владимѣръ. бѣ бо мѣжь правдивѣ**»

(к. XI, сп. XIV, Бугосл.ЧтБГ : 182). Називання Володимира правдивим мужем містить алюзію на цитату з Паремійника про правдивих і неправдивих князів, наведену Нестором у контексті згадування про Святополка Окаянного: «аще бо князи *правдиви* бывають в земли . то много ѿдаются согрѣшенъ [земли] . аще ли зли и лукави...» (*1015, ПВЛ-1 : арк. 38). Митрополит Макарий (Булгаков) вважає, що Паремійник уже існував за часів Кирила і Мефодія: «Паремійник, або зібрання читань зі Старого, а частково з Нового Завіту <...> Про існування цієї книги слов'янською мовою у дні святих Кирила та Мефодія згадує папа Іван VIII» [Митрополит Макарий]. Висловлення про князів збереглося в Захаріївському паремійнику 1271 року.

У давньоболгарських класичних творах Ваня Мічева виявила лексеми з коренем **мѣжъ-** (**мѣжъство**, **мѣжати**, **мѣжъскы**, **мѣжеблѣжъствинѣ**), які виражали семантику мужності, і звернула увагу на важливу обставину: «мужність найчастіше приписується істинним християнам, це необхідна якість для того, щоб відстояти віру» [Мичева : 55]. У давньоруських текстах XI–XIII ст. також засвідчено декілька лексем з коренем **моужъ-**, специфікованих на вираженні семантики мужності: **моужъство** ‘мужність, доблесть’, **моужатисѧ** ‘ставати мужнім’, **моужъствовати** ‘виявляти мужність, бути мужнім’, **моужъствъный** ‘мужній, стійкий’, **моужъскы** ‘мужньо’ (СДРЯ XI–XIV, 5 : 36–42; XI, Илар. Слово : арк. 185а–185б). Найдавніше вживання щодо людини д.-рус. **моужъствънъ** міститься в Никонівському літописі під *1216 р. (у портреті кн. Мстислава Мстиславича). У релігійному контексті слова з коренем **моужъ-** у наявних джерелах не засвідчені.

Іларіон використав формульні синтагми «**мѣжъство и хрѣборѣство**», «**мѣжъство и сѣмыслѣ**», прославляючи кн. Володимира, який у запровадженні християнства виявив мужність, хоробрість і розум: «**похвалимъ <...> володимера <...> иже въ своѧ лѣта владычествѣюще. мѣжъствомъ же и хрѣборѣствомъ прослава въ странахъ многа(хъ)**» (XI, Илар.Слово : арк. 184б–185а); «**володимеръ <...> мѣжъствомъ же и сѣмысло(м) прѣдъспѣѧ <...> землю свою пасѣщѧ правдою. мѣжъствомъ же и сѣмысломъ**» (XI, Илар.Слово : арк. 185а–185б). У СДРЯ XI–XIV найперші вживання іменника **моужъство** датовані XII ст.

У використанні в «Слові про закон і благодать» хвалебного епітета **прѣмѣжъственнѣ** зі значенням ‘дуже мужній, доблесний, стійкий, завзятий’ щодо Володимира-хрестителя наявний вплив давньоболгарської християнської літератури, яку знав і на яку, безсумнівно, орієнтувався Іларіон: «**Тебе же како похвалимъ <...> прѣмѣжъственнѣ василіе**» (XI, Илар. Слово : арк. 187б).

Семантично значущими в «Слові про закон і благодать» виступають ужиті щодо кн. Володимира хвалебні епітети-означення **чѣстъный** і **славъный**. У полеміці навколо термінологічної специфіки понять **честь** і **слава** в текстах київського періоду Ю. М. Лотман зазначив, що «раннє середньовіччя знало не одну, а дві моделі слави: християнсько-церковну і феодално-лицарську. Перша була побудована на строгому розрізненні слави земної та слави небесної. Релевантною виявлялася тут не ознака “слава / безслав’я”, “відомість / невідомість”, “хвала / ганьба”, а “вічність / тлінність”. Земна слава — миттєва» [Лотман : 457]. При цьому семіотика честі була пов’язана з поняттями **обмін**, **передавання власності**, **здобич**, формувалася в дружинному середовищі і виступала знаком не лише гідності, а й певного соціального статусу [Лотман : 459–464]. У східнослов’янських текстах XI–XIII ст.

субстантив *чьсть* маркував земну гідність і повагу, уживався зі значеннями 'честь, шана', 'повага', 'шанування', 'прославлення', 'благоговіння', 'перевага', 'гідність' (Срезн., 3 : стп. 1571–1573).

Семантика ад'єктива *чьстьныи* виходила за межі мирського, земного, а саме слово використовувалося як сакральне зі значенням 'священний' у сполученні з лексемами *крьсть, храмъ, соборъ, гробъ* (Срезн., 3 : стп. 1574–1575). Релігійною семантикою відзначався іменник *чьстьноукъ*, який мав значення 'святість' (Срезн., 3 : стп. 1575). Поряд з іменем кн. Володимира д.-рус. *чьстьныи* вжите у пам'ятці XII ст. «Кирилла мниха канонъ и стихиры на память преподобной княгини Ольги, бабы Владимира»: «**память ч(с)тнаго князя владимера**» (XII, КанонКТур : арк. 246 зв.). Крім кн. Володимира епітет *чьстьныи* отримали ще два князі — Ізяслав Мстиславич у Київському літописі під *1154 р. і Олександр Ярославич (Невський) у Новгородському літописі під *1242 р.

Так само спорадично трапляється в портретах князів і слово *славьныи*. Зі значенням 'високоповажний, прославлений; славний, знаменитий; перен. світлий' д.-рус. *славьныи* засвідчене в уживанні щодо двох князів — діда та внука Володимира Мономаха (*1096, ПВЛ-1 : арк. 78а; *1154, ЛК, ЛИ-3 : арк. 168 зв.).

Іларіон ужив щодо кн. Володимира парне словосполучення, термінологічну формулу «**чєстьныи и славьныи**»: «**ѡ чєстьныи и славьныи вѣ зємленыи(х) влад(д)ыи ка(х).** <...> **василіє**» (XI, Илар.Слово : арк. 187б). Завдяки використанню слова *чєстьныи*, яке виражало семантику гідності, поваги, божественної святості, а також завдяки триразовому повтору слова *славьныи* («**славьныи ѿ славьныхъ рождєся <...> каганъ нашє владимєрьъ**» — XI, Илар.Слово : арк. 185а; «**ѡ чєстьныи и славьныи**» — XI, Илар.Слово : арк. 187б), досягається формування єдиного семантичного поля «гідність — слава — божественна святість».

Отже, соціально-етичний портрет кн. Володимира Святославича (Володимира Святого) в «Повісті временних літ», «Пам'яті і Похвалі князю Володимиру» Іакова Мніха, «Слові про закон і благодать» митрополита Іларіона, пам'ятках Борисоглібського циклу, «Легенді про град Кітеж» XIII ст. побудований за допомогою п'ятнадцяти хвалебних епітетів-означень — позитивно конотованих ад'єктивів *благовѣрьныи, благородьныи, блаженныи, божьствьныи, милостивъ, правдивъ, прѣмоужьственныи, сватыи, славьныи, трѣблаженныи, чьстьныи* та субстантивів *блаженникъ, равьнохристолюбьць, страньнолюбьць, христолюбьць*. У плані ад'єктивно-субстантивного вираження моральної оцінки кн. Володимира церковне звеличення превалює над світським. Дев'ять ужитих поряд з його іменем хвалебних епітетів-означень є агіографічними термінами (*блаженникъ, равьнохристолюбьць, христолюбьць, благовѣрьныи, блаженныи, божьствьныи, сватыи, трѣблаженныи, чьстьныи*). Особлива роль у створенні індивідуалізованого образу кн. Володимира належить використанню слів *божьствьныи, прѣмоужьственныи, славьныи, трѣблаженныи, чьстьныи*, які рідко вживалися щодо людини. На східнослов'янському ґрунті старослов'янізм **страньнолюбикъ** розвинув семантику в релігійному векторі. У портреті кн. Володимира д.-рус. *страньнолюбьць* засвідчене зі значенням 'той, хто охоче приймає людей з чужини, бродяг-богомолів, узагалі тих, хто поневіряється, матеріально їх підтримує, надає тимчасовий притулок'. У писемних пам'ятках XI–XIII ст. цитація лексем *прѣмоужьственныи, равьнохристолюбьць, равьнохристослюбьць*

обмежується одним уживанням. У «Старославянском словаре» за ред. Р. М. Цейтлін та «Материалах...» І. І. Срезневського ці лексеми відсутні. Композит *равнохристолубъ* виник у результаті словотворчості Іларіона. У використанні щодо Володимира епітета *прѣмоужьственни* наявний вплив давньоболгарської християнської літератури. У Несторовій повісті називання кн. Володимира правдивим мужем, використання епітета *правъдивъ* містить алюзію на цитату з Паремійника.

Агіографічні терміни *блаженни* і *тръблаженни* мають більш конкретні значення, ніж це зазначено в словниках. Синкретичне значення 'морально досконалий та щасливий у своїй вірі, переконаннях' є основним у семантичній структурі д.-рус. *блаженни*. Значення д.-рус. *тръблаженни* слід визначити як 'такий, чия моральна досконалість доведена до абсолюту, та дуже щасливий у своїй вірі, переконаннях'. Чотирнадцятиразове вживання д.-рус. *блаженни* та використання д.-рус. *тръблаженни* в «Пам'яті і Похвалі князю Володимиру» виявляють позицію Іакова Мніха, який вважав, що кн. Володимир максимально наблизився до завершальної сходинки в обряді причислення його до лику святих і заслуговує на канонізацію. Хронологія використання щодо кн. Володимира епітета *свѣтѣи* свідчить на користь наукових припущень про те, що його було визнано святим у період між другою половиною XI ст. і серединою XIII ст.

В основі концептуалізації образу кн. Володимира в «Повісті временних літ» лежить символіка руху, спрямованого знизу вгору: від земного, мирського, язичницького до небесного, від темряви язичницької свідомості до світла християнського вчення, від грішного людського вчинку до високоморального апостольського діяння. Дуалістична природа особистості кн. Володимира — князя-язичника і князя-християнина змусила автора «Повісті временних літ» обмежитися лише одним хвалебним епітетом — агіографічним терміном *блаженни*.

У формуванні ідеалізованого образу кн. Володимира в ранніх східнослов'янських пам'ятках важлива роль належить використанню методу ретроспективної історичної аналогії. Перелічені в літописному «Житті Олександра Невського» святі особи пов'язані не тільки спільним днем церковного шанування (15 липня). Називання імені кн. Володимира в одному ряду з іменами *Іулитта* і *Кирик* містить алюзію на історію святих Феодора та Іоанна та історію апостола Павла, символізує духовне відродження великого київського князя, перетворення з переслідувача перших християн на хрестителя Русі. Уживання агіографічного терміна *свѣтѣи* при згадуванні поряд з іменем Володимира святих мучеників, біблійних пророків, святих цезарів (передусім Костянтина Великого) виконувало функцію семантичного заміщення і створювало ґрунт для молитов за померлого князя. Формуванню ідеалізованого образу кн. Володимира в писемних східнослов'янських пам'ятках XI–XIII ст. сприяла символіка імен *Володимир*, *Костянтин*, *Василій*, *Ніколай*. Подвоєне ім'я *Володимир-Василій* семантично символізувало поєднання царської та церковної влади. Уживання в текстах імені *Василій* маркує такі ключові зв'язки князя Володимира Святославича з його духовним покровителем — представником Грецької церкви IV ст. богословом Василієм Великим, як діяння на ниві християнства, отримання небесного захисту Василія Великого, ушанування пам'яті Василія Великого в Корсуні та Києві.

ЛІТЕРАТУРА

- Александров О. Старокиївська агіографічна проза XI — першої третини XIII ст. Одеса : Астропринт, 1999. 272 с.
- Арістова А. В. Авраам. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Авраам> (дата звернення: 17.09.2023).
- Балог П. Шлях до канонізації. *Verbum*. № 48 : Процеси канонізації. 9 жовтня 2019. URL: <https://www.verbum.com.ua/10/2019/the-canonization-processes/a-way-to-canonization/> (дата звернення: 19.07.2023).
- Благовірний — ВУЕ. 30 грудня 2021. URL: <https://vue.gov.ua/Благовірний> (дата звернення: 18.08.2023).
- Брайчевський М. Ю. Вибране : у 2 т. Київ : Вид-во імені Олени Теліги, 2009. Т. 1. 720 с.
- Бронзов А. Блаженство. *Православная Богословская Энциклопедия*. Т. 2 : Приложение к духовному журналу «Старанникъ» за 1901 г. Петроград, 1901. Стб. 712–715.
- Василик В. В. О болезни и смерти Владимиро-Волынского князя Владимира Васильковича. Некоторые медицинские, гомилетические и литургические наблюдения. *Русин*. 2015. № 1 (39). С. 51–68.
- Ващева И. Ю. Константин Великий: вариации образа в христианских историях поздней античности. *Вестн. Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского*. 2013. № 4 (3). С. 46–58.
- Ведешкин М. А. Языческая интеллектуальная элита Восточной Римской империи в V–VI вв. *Интеллектуальные традиции в прошлом и настоящем* / под ред. М. С. Петровой. Москва : Аквилон, 2014. Вып. 2. С. 153–191.
- Верещагин Е. М. История возникновения древнего общеславянского литературного языка. Переводческая деятельность Кирилла и Мефодия и их учеников. Москва : Мартис, 1997. 315 с.
- Возняк І., архієпископ. Слово на шосту неділю по Зісланні Святого Духа. 01 серпня 2019. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/mytropolyt-igor-vozyak-pro-svyatyh-apostola-pavla-ta-rivnoapostolnogo-knyazya-volodymyra-do-boga-nikoly-ne-pizno-navertatysya-1298/> (дата звернення: 02.08.2023).
- Вялкина Л. В. Словообразовательная структура сложных слов в древнерусском языке XI–XIV ст. *Вопросы словообразования и лексикологии древнерусского языка*. Москва : Наука, 1974. С. 156–195.
- Гайденок П. И. Когда князь становился святым? Несколько наблюдений о феномене святости древнерусских князей XI–XIII ст. *Палеоросия. Древняя Русь: во времени, в личностях, в идеях* : науч. журн. Санкт-Петербург : Изд-во СПбПДА, 2020. Вып. 1. С. 81–94.
- Головко О. Б. Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ : Видавн. дім «Стилос», 2006. 575 с.
- Голубинский Е. История канонизации святых в Русской Церкви. Москва : Унив. тип., 1903. 600 с.
- Голубинский Е. История Русской Церкви : в 2 т. Москва : Тип. Э. Лисснер и Ю. Роман, 1880. Т. 1. 792 с.
- Горбик С. До історії канонізації та церковного вшанування святого рівноапостольного князя Володимира. 24 вересня 2015 р. URL: <http://kyiv-pravosl.info/2015/09/24/do-pytannya-istoriji-kanonizatsiji-kyjivskoho-knyazya-volodymyra/> (дата звернення: 19.07.2023).
- Горбик С. До питання канонізації гетьмана Петра Сагайдачного в чині «благовірний». 05 листопада 2020 р. URL: <http://kyiv-pravosl.info/2020/11/05/do-kanonichnoji-pravomocnosti-tserkovnoho-proslavlennya-blahovirnoho-hetmana-petra-sahajdachnoho/> (дата звернення: 19.07.2023).

- Джиджора Є. Архітектоніка образу Хрестителя Русі в Службі князю Володимиру. *Діалог : медіастудії*. 2015а. № 21. С. 69–83.
- Джиджора Є. В. «Новий Костянтин»: рівноапостольний князь Володимир у ранній киеворуській літературі. *Святий рівноапостольний Володимир — творець Української Держави* : зб. матеріалів міжнар. наук. конф. / під ред. митрополита Епіфанія (Думенка). Київ : Київська православна богословська академія, 2015б. С. 105–113.
- Дибя Ю. Батьківщина святого Володимира: Волинська земля у подіях X століття (Міждисциплінарні нариси ранньої історії Руси-України). Львів : Вид-во «Колір ПРО», 2014. 484 с.
- Живов В. М. Благоверный. *Святость. Краткий словарь агиографических терминов*. Православный портал «Азбука веры», 2023. С. 12–14/71. URL: file:///D:/INTERNET/svyatost-kratkij-slovar-agiograficheskix-terminov_6654.pdf (дата звернення: 01.07.2023).
- Икона «Святой равноапостольный князь Владимир...». Музей Киж. URL: <https://kizhi.karelia.ru/gyabininskie-chteniya-2019> (дата звернення: 10.09.2023).
- Иллюстрации. *Православная Энциклопедия*. URL: <https://www.pravenc.ru/illustrations> (дата звернення: 19.07.2023).
- Кириллин В. М. Именования Владимира Великого в прославляющих его гимнографических текстах как рефлекс восприятия русским общественным сознанием исторического и инобытийного служения князя. *Studia Literarum*. 2019. Т. 4. № 1. С. 176–201.
- Кириллин В. М. Развитие состава эпитетов, характеризующих Владимира Святого в посвященной ему древнерусской гимнографии. *Вестн. славян. культур*. 2018. Т. 48. С. 113–136.
- Кириллин В. М. Характер личности благоверного князя Владимира Святославича в ранних древнерусских гомилиях XI–XII вв. *Палеоросия. Древняя Русь: во времени, в личностях, в идеях* : науч. журн. Санкт-Петербург : Изд-во СПбПДА, 2015. Вып. 3. С. 133–168.
- Лихачев Д. С. Галицкая литературная традиция в житии Александра Невского. *Труды Отдела древнерусской литературы*. 1947. Т. 5. С. 36–56.
- Лотман Ю. М. Еще раз о понятиях «слава» и «честь» в текстах киевского периода. *Лотман Ю. М. Статьи по семиотике культуры и искусства*. Санкт-Петербург : Академический проект, 2002. С. 456–465.
- Мальшевский И. Г. Когда и где впервые установлено празднование памяти Св. Владимира 15 июля? *Труды Киевской духовной академии*. 1882. Т. 1. С. 45–69.
- Матгузова В. И., Назарова Е. Л. Крестоносцы и Русь. Конец XII в. — 1270 г. Тексты, перевод, комментарий. Москва : Изд-во «Индрик», 2002. 488 с.
- Межжеріна Г. В. Людина в мовній картині світу часів Київської Русі. Київ : Видавн. центр КНЛУ, 2006. 448 с.
- Милотенко Н. И. Святой равноапостольный князь Владимир и Крещение Руси. Древнейшие письменные источники. Санкт-Петербург : Изд-во Олега Абышко, 2008. 576 с. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Istoriya_Tserkvi/svjatoj-ravnoapostolnyj-knjaz-vladimir-i-kreshhenie-rusi-drevnejshie-pismennye-istochniki/1_1 (дата звернення: 25.07.2023).
- Митрополит Макарий. История русской Церкви. Москва : Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1994. URL: http://krotov.info/library/02_b/ul/makar121.html#_ftnref79 (дата звернення: 15.08.2023).
- Мичева В. Храбрость как ценность в древнеболгарских классических произведениях. *Взгляд на славянскую аксиологию* / отв. ред И. А. Седакова. Москва : Ин-т славяноведения РАН, 2019. С. 49–60.

- Наумович И., протоиерей. Христианские добродетели. Санкт-Петербург : Изд. И. Л. Тузова, 1900. 78 с.
- Никитенко Н., Верещагина Н. Проблема имянаречения князя Владимира в свете новых исследований. *Медієвістика*. Одеса : Астропринт, 2009. Вип. 5. С. 6–30.
- Никитенко Н., Корниенко В. Собор святых Софии Киевской. Киев : Ин-т укр. археологии и источниковедения им. М. С. Грушевского НАНУ, 2014. 336 с.
- Николаев Г. А. Формы субстантивного словообразования в языке «Слова о законе и благодати» Илариона. *Учен. зап. Казан. ун-та. Гуманитарные науки*. 2016. Т. 158. Кн. 5. С. 1264–1275.
- Нікітенко Н. М. Володимир Великий і Анна Порфірогородна як «нові Костянтин і Олена» у фресковому розписі Софії Київської. *Наук. зап. НАУКМА. Історія і теорія культури*. 2020. Т. 3. С. 36–42.
- Оболенский Н. М. Предисловіе. *Лѣтописецъ Переяславля-Суздальскаго, составленный въ началѣ XIII вѣка (между 1214 и 1219 годовъ) / изданъ Н. М. Оболенскимъ*. Москва : Университет. тип., 1851. С. I–С.
- Охотникова В. И. Повесть о житии Александра Невского. *Словарь книжников и книжности Древней Руси*. Ленинград : Наука, 1987. Вып. 1. С. 354–363.
- Плахонін А. Г. Василій II Болгаробійця. *Енциклопедія історії України*. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 1. С. 443–444.
- Подскальски Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988–1237) / пер. с нем. А. В. Назаренко; под ред. К. К. Акентьева. Санкт-Петербург : Византинороссика, 1996. 572 с.
- Помісний Собор УПЦ КП канонізував князя Володимира Васильковича... (05 липня 2013 р.). URL: https://risu.ua/pomisniy-sobor-upc-kp-kanonizuvav-knyazu-volodimira-vasilkovicha-ta-muchenika-danila-bratkovskogo_n63815 (дата звернення: 09.08.2023).
- Поппэ А. Владимир Святой: У истоков церковного прославления. *Факты и знаки: Исследования по семиотике истории*. Москва : «Языки славянских культур», 2008. Вып. 1. С. 40–107.
- Ричка В. М. Лицар Духу: Володимир Великий в історії та пам'яті. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2015. 132 с.
- Романов Б. Люди и нравы Древней Руси. Москва : Ломоносовъ, 2013. 224 с.
- Роменський О. О. «У владиках апостол» (до питання про час та обставини канонізації князя Володимира). *Сторінки історії* : зб. наук. пр. Київ : Нац. техн. ун-т «КПІ», 2012. Вип. 34. С. 5–12.
- Темниковский Е. Канонизация святых. *Православная Богословская Энциклопедия*. Т. 8 : Бесплатное приложение к духовному журналу «Старанникъ» за 1907 г. Санкт-Петербург, 1907. Стб. 253–268.
- Ткачев Е. В. Канонизация. *Православная энциклопедия*. Т. 30. С. 259–369. 16 августа 2017 г. URL: <https://www.pravenc.ru/text/1470233.html> (дата звернення: 01.07.2023).
- Толочко О. П., Толочко П. П. Київська Русь. Київ : Видавн. дім «Альтернативи», 1998. 352 с.
- Успенский Б. А. Когда был канонизирован князь Владимир Святославич? (Успенский Б. А. Историко-филологические очерки. Москва : «Языки славянской культуры», 2004). URL: <https://www.academia.edu/6152512/> (дата звернення: 02.08.2023).
- Федотов Г. П. Канонизация святого Владимира. *Владимирский сборник. В память 950-летия крещения Руси*. Белград : Тип. «Меркуръ», 1938. С. 188–196.
- Федотов Г. П. Святые Древней Руси. Санкт-Петербург : Изд-во «Сатись», 2004. 302 с.
- Федотова П. И. Святой Александр и святой Владимир: две загадки русской агиографии. *Христиан. чтение*. 2021. № 2. С. 52–63.

- Цейтлин Р. М. Лексика старославянського мови: Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X–XI вв. Москва : Наука, 1977. 336 с.
- Церковні люди. *Онацький Є. Українська мала енциклопедія*. Буенос-Айрес : Накладом Адміністрації УАП Церкви в Аргентині, 1967. Кн. 16. С. 2034.
- Шилин Г. Десятинная церковь. *Десятинная церковь*. Georgy Shilin. URL: https://www.academia.edu/13381534/%D0%94%D0%B5%D1%81%D1%8F%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%8C (дата звернення: 19.07.2023).
- Ярема М. Другий Павло. *Українська парафія в Римі Жировицької Божої Матері і святих мучеників Сергія і Вакха*. 02 серпня 2023. URL: <https://www.ukr-para-fia-roma.it/uk/statti-2/2002-druhyy-pavlo.html> (дата звернення: 02.08.2023).
- Hemingway E. *Death in the Afternoon*. London : Jonathan Cape Publication 1958. 360 p.

ДЖЕРЕЛА

- Бугосл.ЧтБГ Читання про свв. кнн. Бориса та Гліба препод. Нестора. *Зб. іст.-філол. відділу ВУАН*. Київ, 1928. 36. 77. Т. 1. С. 179–206.
- Верхрат.Уг.-р. Верхратский І. Знадобы до пізнання угорско-руських мов. В. Словарець. *Зап. наук. т-ва імені Шевченка / під ред. М. Грушевського*. 1899. Т. 30. Кн. 6. С. 201–275.
- Даль Даль В. Толковий словарь живого великорусского языка : в 4 т. Москва : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1955. Т. 1. 699 с.; Т. 4. 684 с.
- Дворецкий Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь : в 2 т. / под ред. С. И. Соболевского. Москва : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1958. Т. 1. 1904 с.
- ЕСУМ Етимологічний словник української мови : в 7 т. / голов. ред. О. С. Мельничук. Київ : Наук. думка, 1982. Т. 1. 631 с.
- ЖВлад. Житіє князя Владимира. *Память и похвала князю русскому Владимиру Иакова Мниха и Житие князя Владимира / reprinted from the editions of V. I. Sreznevskij (St. Petersburg, 1897) and A. A. Zimin (Moscow, 1963)*. Berkeley Slavic Specialties, 1988. С. 9–12. URL: https://imwerden.de/pdf/pamyat_i_pokhvala_knyazyu_russkomu_vladimiru_1988_text.pdf (дата звернення: 19.07.2023).
- Илар.Слово Слово о законе и благодати. *Slavia, časopis pro slovanskou filologii*. Praha, 1963. Roč. 32. Seš. 2. S. 152–170.
- КанонКТур Кирилл мниха канон и стихиры на память преподобной княгини Ольги, бабы Владимира. *Палеоросия. Древняя Русь: во времени, в личностях, в идеях* : науч. журн. Санкт-Петербург : Изд-во СПбПДА, 2016. Вып. 6. С. 267–271.
- Китеж. Книга глаголемая летописец. Писан в лето 6646 сентября в 5 день. *Комарович В. Л. Китежская легенда. Опыт изучения местных легенд*. Москва ; Ленинград : Изд-во Акад. наук СССР, 1936. С. 158–173.
- ЛГВ, ЛИ-3 Летопись Галицко-Волынская. *Полное собрание русских летописей*. Москва : «Языки русской культуры», 1998. Т. 2. Стб. 711–938.
- ЛетПСудз. Лѣтописецъ Переяславля-Суздальскаго, составленный въ началѣ XIII вѣка (между 1214 и 1219 годовъ) / изданъ Н. М. Оболенскимъ. Москва : Университет. тип., 1851. 217 с.
- ЛК, ЛИ-3 Летопись Киевская. *Полное собрание русских летописей*. Москва : «Языки русской культуры», 1998. Т. 2. Стб. 284–711.
- ЛН Новгородская первая летопись младшего извода. По

- Комиссионному списку. *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*. Москва ; Ленинград : Изд-во Акад. наук СССР, 1950. С. 101–427.
- ЛНик-1 Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью. *Полное собрание русских летописей*. Москва : «Языки русской культуры», 2000. Т. 9. 288 с.
- ЛС-1 Суздальская летопись по Лаврентьевскому списку 1377 г. *Полное собрание русских летописей*. Москва : «Языки русской культуры», 1997. Т. 1. Стб. 289–488.
- Панд.Ант. Пандект монаха Антиоха. По рукописи XI в., принадлежащей Воскресенскому монастырю / под наблюдением О. М. Бодянского. *Издание Общества истории и древностей российских*. Москва, 1913. 53 с.
- ПВЛ-1 Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку. *Полное собрание русских летописей*. Москва : «Языки русской культуры», 1997. Т. 1. Стб. 1–286.
- ПВЛ, ЛИ-3 Повесть временных лет по Ипатьевскому списку. *Полное собрание русских летописей*. Москва : «Языки русской культуры», 1998. Т. 2. Стб. 1–284.
- Похв.Влад. Память и похвала князю Владимиру. *Память и похвала князю русскому Владимиру Иакова Мниха и Житие князя Владимира* / reprinted from the editions of V. I. Sreznevskij (St. Petersburg, 1897) and A. A. Zimin (Moscow, 1963). Berkeley Slavic Specialties, 1988. С. 2–8. URL: https://imwerden.de/pdf/pamyat_i_pokhvala_knyazu_russkomu_vladimiru_1988_text.pdf (дата звернения: 19.07.2023).
- СДРЯ XI–XIV Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.). Москва : Рус. яз., 1988. Т. 1. 526 с.; 1991. Т. 4. 559 с.; 2002. Т. 5. 647 с.; 2012. Т. 9. 480 с.
- СловоПохв.-1 **Не(д). 18. по всѣхъ с(ва)тыхъ. Слово ѿ <к>назѣхъ.** *Слово похвальное на пренесение мощей свв. Бориса и Глеба: неизданный памятник литературы XII века* / сообщение Хрисанфа Лопарева. Санкт-Петербург : Тип. Императ. Акад. Наук, 1894. (Памятники древней письменности. Т. 98). URL: https://azbyka.ru/otechnik/Hrisanf_Loparev/slovo-pohvalnoe-na-prenesenie-moshhej-svv-borisa-i-gleba-neizdannij-pamjatnik-literatury-12-veka/#source (дата звернения: 25.07.2023).
- СловоПохв.-2 **Похвала и мученіе с(ва)тыхъ мученикъ Бориса и Глѣба.** *Слово похвальное на пренесение мощей свв. Бориса и Глеба: неизданный памятник литературы XII века* / сообщение Хрисанфа Лопарева. Санкт-Петербург : Тип. Императ. Акад. Наук, 1894. (Памятники древней письменности. Т. 98). URL: https://azbyka.ru/otechnik/Hrisanf_Loparev/slovo-pohvalnoe-na-prenesenie-moshhej-svv-borisa-i-gleba-neizdannij-pamjatnik-literatury-12-veka/#source (дата звернения: 25.07.2023).
- СловоПохв.-3 Въ тѣ же днь святого отца нашего Сави. *Памятники древнерусской литературы*. Вып. 2 : Жития святых мучеников Бориса и Глеба и службы им / подгот. к печати Д. И. Абрамович; изд. Отд-ния рус. яз. и словесности Императ. Акад. Наук. Петроград : Тип. Императ. Акад. Наук, 1916. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Abramovich/zhitija-svjatyh-muchenikov-borisa-i-gleba-i-sluzhby-im/#0_7 (дата звернения: 24.07.2023).

- СлРЯ XI–XVII Словарь русского языка XI–XVII вв. Москва : Наука, 2008. Вып. 28. 303 с.
- СлУМ Словник української мови / кер. В. В. Німчук та ін.; відп. ред. В. В. Жайворонок. Київ : ВЦ «Просвіта», 2016. 1320 с.
- СлЦСРЯ Словарь церковно-славянского и русского языка : в 4 т. / сост. Вторым отд-нием Императ. Акад. Наук. Санкт-Петербург : Тип. Императ. Акад. Наук, 1847. Т. 1. 415 с.
- Срезн. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Труд И. И. Срезневского : в 3 т. Санкт-Петербург : Изд. Отд-ния рус. яз и словесн. Акад. Наук, 1903 (дополн. 1912). Т. 3. 1684 с., доп. 272 стб., 13 с.
- СтСл-94 Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков) / Э. Благова, Р. М. Цейтлин, С. Геродес и др.; под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. Москва : Рус. яз., 1994. 842 с.
- СУМ Словник української мови : в 11 т. Київ : Наук. думка, 1977. Т. 1. 799 с.
- УспСкБГ Анонимное Сказание о свв. кнн. Борисѣ и Глѣбѣ въ Успенской редакції. *Зб. іст.-філол. відділу ВУАН*. Київ, 1928. Зб. 77. Т. 1. С. 115–137.

Дата надходження до редакції: 18.10.2023

Дата надходження після доопрацювання: 29.10.2023

Дата затвердження редакцією: 01.11.2023

REFERENCES

- Aleksandrov O. (1999). *Starokyivska ahiohrafichna proza XI — pershoi tretyny XIII st.* Odesa: Astropynt. [In Ukrainian].
- Aristova A. V. Avraam. *Velyka ukrainska entsyklopediia*. URL: <https://vue.gov.ua/Авраам> (last accessed: 17.09.2023). [In Ukrainian].
- Baloh P. (2019). Shliakh do kanonizatsii. *Verbum*, (48). Protsepy kanonizatsii. 9 zhovtnia. URL: <https://www.verbum.com.ua/10/2019/the-canonization-processes/a-way-to-canonization/> (last accessed: 19.07.2023). [In Ukrainian].
- Blahovirnyi — VUE. 30 hrudnia 2021. URL: <https://vue.gov.ua/Благовірний> (last accessed: 18.08.2023). [In Ukrainian].
- Braichevskyi M. Yu. (2009). *Vybrane: in 2 vols.* Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy. Vol. 1. [In Ukrainian].
- Bronzov A. (1901). Blazhenstvo. *Pravoslavnaia Bogoslovskaya Enciklopediia*. (Vol. 2). Prilozhenie k duhovnomu zhurnalу «Starannik» za 1901 g. Petrograd, 712–715. [In Russian].
- Ceytlin R. M. (1977). *Leksika staroslavianskogo yazyka: Opyt analiza motivirovannykh slov po dannym drevnebolgarskikh rukopisei X–XI vv.* Moscow: Nauka. [In Russian].
- Dyba Yu. (2014). *Batktivshchyna sviatoho Volodymyra: Volynska zemlia u podiakh X stolittia (Mizhdystsyplinarni narysy rannoi istorii Rusy-Ukrainy)*. Lviv: Kolir PRO. [In Ukrainian].
- Dzhychhora Ye. (2015a). Arkhitektonika obrazu Khrestytelia Rusi v Sluzhbi kniazui Volodymyru. *Dialoh: media studii*, (21), 69–83. [In Ukrainian].
- Dzhychhora Ye. V. (2015b). «Novyi Kostiantyn»: rivnoapostolnyi kniaz Volodymyr u rannii kyievoruskii literaturi. *Sviatyi rivnoapostolnyi Volodymyr — tvorets Ukrainkoi Derzhavy: Zbirnyk materialiv mizhnarodn naukovoi konferentsii*. Mytropolyt Epifanii (Dumenko) (Ed.). Kyiv: Kyivska pravoslavna bohoslovsk akademiia, 105–113. [In Ukrainian].
- Fedotov G. P. (1938). Kanonizatsiya svyatogo Vladimira. *Vladimirskij sbornik. V pamyat' 950-letiya kreshcheniya Rusi*. Beograd: Tipografiya «Merkur», 188–196. [In Russian].

- Fedotov G. P. (2004). *Svyaty Drevnej Rusi*. Saint Petersburg: Satis. [In Russian].
- Fedotova P. I. (2021). Svyatoj Aleksandr i svyatoj Vladimir: dve zagadki russkoj agiografii. *Hristianskoe chtenie*, (2), 52–63. [In Russian].
- Gaydenko P. I. (2020). Kogda knyaz stanovilsya svyatym? Neskol'ko nablyudenij o fenomene svyatosti drevnerusskikh knyazej XI–XIII st. *Paleorosiya. Drevnyaya Rus': vo vremeni, v lichnostyah, v ideyah: nauchnyj zhurnal*. Saint Petersburg: Izdatel'stvo SPbPDA, (1), 81–94. [In Russian].
- Golubinskij E. (1903). *Istoriya kanonizacii svyatykh v Russkoj Cerkvi*. Moscow: Universitetskaya tipografiya. [In Russian].
- Golubinskij E. (1880). *Istoriya Russkoj Cerkvi*: in 2 vols. Moscow: Tipografiya E. Lissner i Yu. Roman. Vol. 1. [In Russian].
- Hemingway E. (1958). *Death in the Afternoon*. London: Jonathan Cape Publication.
- Holovko O. B. (2006). Korona Danyla Halytskoho: Volyn i Halychyna v derzhavno-politychnomu rozvytku Tsentralno-Skhidnoi Yevropy rannoho ta klasychnoho serednovichchia. Kyiv: Vydavnychiy dim «Stylos». [In Ukrainian].
- Horbyk S. (2015). Do istorii kanonizatsii ta tserkovnoho vshanuvannia sviatoho rivnoapostolnoho kniazia Volodymyra. 24 veresnia 2015 r. URL: <http://kyiv-pravosl.info/2015/09/24/do-pytannya-istoriji-kanonizatsiji-kyivskoho-knyazya-volodymyra/> (last accessed: 19.07.2023). [In Ukrainian].
- Horbyk S. (2020). Do pytannia kanonizatsii hetmana Petra Sahaidachnoho v chyni «blahovirnyi». 05 lystopada 2020 r. URL: <http://kyiv-pravosl.info/2020/11/05/dokanonichnoji-pravomochnosti-tserkovnoho-proslavlennya-blahovirnogo-hetmana-petra-sahajdachnoho/> (last accessed: 19.07.2023). [In Ukrainian].
- Ikona «Svyatoj ravnoapostolnyj knyaz' Vladimir...». Muzej Kizhi. URL: <https://kizhi.karelia.ru/ryabininskie-chteniya-2019> (last accessed: 10.09.2023). [In Russian].
- Illyustracii. *Pravoslavnyaya Enciklopediya*. URL: <https://www.pravenc.ru/illustrations> (last accessed: 19.07.2023). [In Russian].
- Kirillin V. M. (2019). Imenovaniya Vladimira Velikogo v proslavlyayushchih ego gimnograficheskikh tekstah kak refleks vospriyatiya russkim obshchestvennym soznaniem istoricheskogo i inobytnogo sluzheniya knyazya. *Studia Literarum*, 4 (1), 176–201. [In Russian].
- Kirillin V. M. (2015). Kharakter lichnosti blagovernogo knyazya Vladimira Svyatoslavicha v rannih drevnerusskikh gomilyah XI–XII vv. *Paleorosiya. Drevnyaya Rus': vo vremeni, v lichnostyah, v ideyah: nauchnyj zhurnal*. Saint Petersburg: Izdatel'stvo SPbPDA, (3), 133–168. [In Russian].
- Kirillin V. M. (2018). Razvitie sostava epitetov, harakterizuyushchih Vladimira Svyatogo v posvyashchennoj emu drevnerusskoj gimnografii. *Vestnik slavyanskikh kul'tur*, (48), 113–136. [In Russian].
- Lihachev D. S. (1947). Galickaya literaturnaya tradiciya v zhitii Aleksandra Nevskogo. *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*, (5), 36–56. [In Russian].
- Lotman Yu. M. (2002). Eshche raz o ponyatiyah «slava» i «chest'» v tekstah kievskogo perioda. Lotman Yu. M. *Stat'i po semiotike kul'tury i iskusstva*. Saint Petersburg: Akademicheskij proekt, 456–465. [In Russian].
- Malyshevskij I. G. (1882). Kogda i gde vperve ustanovleno prazdnovanie pamyati Sv. Vladimira 15 iyulya? *Trudy Kievskoj duhovnoj akademii*, (1), 45–69. [In Russian].
- Matuzova V. I., Nazarova E. L. (2002). Krestonoscy i Rus'. Konec XII v. — 1270 g. Teksty, perevod, kommentarij. Moscow: Indrik. [In Russian].
- Mezhzherina H. V. (2006). Liudyna v movnii kartyni svitu chasiv Kyivskoi Rusi. Kyiv: Vydavnychiy tsentr KNLU. [In Ukrainian].
- Micheva V. (2019). Hrabrost' kak cennost' v drevnebolgarskikh klassicheskikh proizvedeniyah. *Vzglyad na slavyanskuyu aksiologiyu*. I. A. Sedakova (Resp. Ed.). Moscow: Institut slavyanovedeniya RAN, 49–60. [In Russian].

- Milyutenko N. I. (2008). *Svyatoj ravnoapostolnyj knyaz' Vladimir i Kreshchenie Rusi. Drevneyshie pismennye istochniki*. Saint Petersburg: Izdatel'stvo Olega Abyshko. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Istoriya_Tserkvi/svyatoj-ravnoapostolnyj-knjaz-vladimir-i-kreshchenie-rusi-drevnejshie-pismennye-istochniki/1_1 (last accessed: 25.03.2023). [In Russian].
- Mitropolit Makarij. (1994). *Istoriya russkoj Cerkvi*. Moscow: Izdatel'stvo Spaso-Preobrazhenskogo Valaamskogo monastyrya. URL: http://krotov.info/library/02_b/ul/makar121.html#_ftnref79 (last accessed: 15.08.2023). [In Russian].
- Naumovich I., protoierej. (1900). *Hristianskie dobrodeteli*. Saint Petersburg: Izdanie I. L. Tuzova. [In Russian].
- Nikitenko N. M. (2020). Volodymyr Velykyi i Anna Porfirovna yak «novi Kostiantyn i Olena» u freskovomu rozpysi Sofii Kyivskoi. *Naukovi zapysky NaUKMA. Istoriia i teoriia kultury*, (3), 36–42. [In Ukrainian].
- Nikitenko N., Kornienko V. (2014). *Sobor svyatyh Sofii Kievskoj*. Kiev: Institut ukrainskoj arheografii i istochnikovedeniya im. M. S. Grushevskogo NANU. [In Russian].
- Nikitenko N., Vereshchagina N. (2009). Problema imyanarecheniya knyazya Vladimira v svete novyh issledovanij. *Medievistyka*. Odesa: Astroprynt, (5), 6–30. [In Russian].
- Nikolaev G. A. (2016). Formy substantivnogo slovoobrazovaniya v yazyke «Slova o zakone i blagodati» Ilariona. *Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta. Gumanitarnye nauki*, 158(5), 1264–1275. [In Russian].
- Obolenskij N. M. (1851). *Predislovie. Letopisec Pereyaslavlya-Suzdal'skago, sostavlenyj v nachale XIII veka (mezhu 1214 i 1219 godov)*. N. M. Obolenskij (Publ.). Moscow: Universitetskaya Tipografiya, I–C. [In Russian].
- Ohotnikova V. I. (1987). *Povest' o zhitii Aleksandra Nevskogo. Slovar' knizhnikov i knizhnosti Drevnej Rusi*. Leningrad: Nauka, (1), 354–363. [In Russian].
- Plakhonin A. H. (2003). Vasylii II Bolharobiitsia. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka, (1), 443–444. [In Ukrainian].
- Podskalski G. (1996). *Hristianstvo i bogoslovskaya literatura v Kievskoj Rusi (988–1237)*. K. K. Akent'ev (Ed.). Saint Petersburg: Vizantinorossika. [In Russian].
- Pomisnyi Sobor UPTs KP kanonizuvav kniazia Volodymyra Vasylykovicha... 05.07.2013. URL: https://risu.ua/pomisnyi-sobor-upc-kp-kanonizuvav-knyazya-volodimira-vasilkovicha-ta-muchenika-danila-bratkovskogo_n63815 (last accessed: 09.08.2023). [In Ukrainian].
- Poppe A. (2008). Vladimir Svyatoj: U istokov cerkovnogo proslavleniya. *Fakty i znaki: Issledovaniya po semiotike istorii*. Moscow: Yazyki slavyanskikh kul'tur, (1), 40–107. [In Russian].
- Romanov B. (2013). *Lyudi i nryvy Drevnej Rusi*. Moscow: Lomonosov. [In Russian].
- Romenskyi O. O. (2012). «U vlydykakh apostol» (do pytannia pro chas ta obstavyny kanonizatsii kniazia Volodymyra). *Storinky istorii: zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv: Natsionalnyi tekhnichnyi universytet «KPI», (34), 5–12. [In Ukrainian].
- Rychka V. M. (2015). *Lytsar Dukhu: Volodymyr Velykyi v istorii ta pam'ati*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
- Shilin G. *Desyatinnaya cerkov'*. URL: https://www.academia.edu/Десятинная_церковь (last accessed: 19.07.2023). [In Russian].
- Temnikovskij E. (1907). *Kanonizaciya svyatyh. Pravoslavnaya Bogoslovskaya Enciklopediya*. Vol. 8. Besplatnoe prilozhenie k duhovnomu zhurnalu «Starannik» za 1907 g. Saint Petersburg, 253–268. [In Russian].
- Tkachev E. V. (2017). *Kanonizaciya. Pravoslavnaya enciklopediya*, (30), 259–369. 16 avgusta. URL: <https://www.pravenc.ru/text/1470233.html> (last accessed: 01.07.2023). [In Russian].
- Tolochko O. P., Tolochko P. P. (1998). *Kyivska Rus'*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Al'ternatyvy». [In Ukrainian].
- Tserkovni liudy. (1967). *Onatskyi Ye. Ukrainska mala entsyklopediia*. Buenos Aires: Nakladom Administratury UAPTserkvy v Arhentyini, (16), 2034. [In Ukrainian].

- Uspenskij B. A. (2004). *Kogda byl kanonizirovan knyaz' Vladimir Svyatoslavich? Istoriko-filologicheskie ocherki*. Moscow: Yazyki slavyanskoj kul'tury, 69–121. URL: <https://www.academia.edu/6152512/> (last accessed: 02.08.2023). [In Russian].
- Vasilik V. V. (2015). O bolezni i smerti Vladimiro-Volynskogo knyazya Vladimira Vasil'kovicha. Nekotorye medicinskie, gomileticheskie i liturgicheskie nablyudeniya. *Rusin*, 1 (39), 51–68. [In Russian].
- Vashcheva I. Yu. (2013). Konstantin Velikij: variacii obraza v hristianskih istoriyah pozdnej antichnosti. *Vestnik Nizhegorodskogo universita im. N. I. Lobachevskogo*, 4 (3), 46–58. [In Russian].
- Vedeshkin M. A. (2014). Yazycheskaya intellektualnaya elita Vostochnoj Rimskoj imperii v V–VI vv. *Intellektual'nye tradicii v proshlom i nastoyashchem*. M. S. Petrova (Ed.). Moscow: Akvilon, (2), 153–191. [In Russian].
- Vereshchagin E. M. (1997). Istoriya vzniknoveniya drevnego obshcheslavyanskogo literaturnogo yazyka. Perevodcheskaya deyatel'nost Kirilla i Mefodiya i ih uchenikov. Moscow: Martis. [In Russian].
- Vozniak I., arkhiepyskop. Slovo na shostu nediliu po Zislanni Sviatoho Dukha. 01 serpnia 2019. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/mytropolyt-igor-voznayak-pro-svyatyh-apostola-pavla-ta-rivnoapostolnogo-knyazya-volodymyra-do-boga-nikoly-ne-pizno-navertatysya-1298/> (last accessed: 02.08.2023). [In Ukrainian].
- Vyalkina L. V. (1974). Slovoobrazovatel'naya struktura slozhnykh slov v drevnerusskom yazyke XI–XIV st. *Voprosy slovoobrazovaniya i leksikologii drevnerusskogo yazyka*. Moscow: Nauka, 156–195. [In Russian].
- Yarema M. (2023). Druhyi Pavlo. *Ukrainska parafia v Rymy Zhyrovytskoi Bozhoi Materi i sviatykh muchenykyv Serhiia i Vakkha*. 02 serpnia 2023. URL: <https://www.ukr-parafia-roma.it/uk/statti-2/2002-druhyi-pavlo.html> (last accessed: 02.08.2023). [In Ukrainian].
- Zhivov V. M. (2023). Blagovernnyj. Svyatost. *Kratkij slovar' agiograficheskikh terminov*. Pravoslavnyj portal «Azbuka very», 12–14/71. URL: file:///D:/INTERNET/svyatost-kratkij-slovar-agiograficheskikh-terminov_6654.pdf (last accessed: 01.07.2023). [In Russian].

SOURCES

Bugosl.ChtBG	Chytannia pro svv. knn. Borysa ta Hliba prepod. Nestora. (1928). <i>Zbirnyk istorychno-filolohichnoho viddilu VUAN</i> . Kyiv, (zb. 77), (vol. 1), 179–206. [In Ukrainian].
Dal'	Dal' V. (1955). <i>Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo yazyka</i> : in 4 vols. Vol. 1. Vol. 4. Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannykh i nacional'nykh slovarej. [In Russian].
Dvoreckij	Dvoreckij I. H. (1958). <i>Drevnegrechesko-russkij slovar'</i> : in 2 vols. Vol. 1. S. I. Sobolevskij (Ed.). Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannykh i nacional'nykh slovarej. [In Russian].
ESUM	Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: in 7 vols. Vol. 1 (1982). O. S. Melnychuk (Chief Ed.). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
Ilar.Slovo	Slovo o zakone i blagodati. (1963). <i>Slavia, časopis pro slovanskou filologii</i> . Praha. (Roč. 32). (Seš. 2), 152–170. [In Russian].
KanonKTur	Kirilla mnika kanon i stihiry na pamyat' prepodobnoj knyagini Olgi, baby Vladimira. (2016). <i>Paleorosiya. Drevnyaya Rus': vo vremeni, v lichnostyakh, v ideyakh: nauchnyj zhurnal</i> . Saint Petersburg: Izdatel'stvo SPbPDA, (6), 267–271. [In Russian].
Kitezh.	Kniga glagolemaya letopisec. Pisan v leto 6646 sentyabrya v 5 den'. (1936). Komarovich V. L. <i>Kitezhskaya legenda. Opyt izucheniya</i>

- mestnyh legend*. Moscow; Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 158–173. [In Russian].
- LetPSuzd. Letopisec Pereyaslavlya-Suzdal'skago, sostavlennyj v nachale XIII veka, (mezhdz 1214 i 1219 godov). (1851). N. M. Obolenskij (Publ.). Moscow: Universitetskaya Tipografiya. [In Russian].
- LGV, LI-3. Letopis' Galicko-Volynskaya. (1998). *Polnoe sobranie russkikh letopisej*. Moscow: Yazyki russkoj kul'tury, (2), 711–938. [In Russian].
- LK, LI-3. Letopis' Kievskaya (1998). *Polnoe sobranie russkikh letopisej*. Moscow: Yazyki russkoj kul'tury, (2), 284–711. [In Russian].
- LN. Novgorodskaya pervaya letopis' mladshogo izvoda. Po Komissionnomu spisku. (1950). *Novgorodskaya pervaya letopis' starshego i mladshogo izvodov*. Moscow; Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 101–427. [In Russian].
- LNik-1. Letopisnyj sbornik, imenuemyj Patriarshej ili Nikonovskoj letopis'u. (2000). *Polnoe sobranie russkikh letopisej*. Moscow: Yazyki russkoj kul'tury, (9). [In Russian].
- LS-1. Suzdal'skaya letopis' po Lavrent'evskomu spisku 1377 g. (1997). *Polnoe sobranie russkikh letopisej*. Moscow: Yazyki russkoj kul'tury, (1), 289–488. [In Russian].
- Pand.Ant. Pandekt monaha Antioha. Po rukopisi XI v., prinadlezhashchej Voskresenskomu monastyriu. (1913). O. M. Bodyanskij (Resp. Ed.). *Izdanie Obshchestva istorii i drevnostej rossijskikh*. Moscow. [In Russian].
- Pohv.Vlad. Pamyat' i pohvala knyazyu Vladimiru. (1988). *Pamyat' i pohvala knyazyu russkomu Vladimiru Iakova Mniha i Zhitie knyazya Vladimira*. Reprinted from the editions of V. I. Sreznevskij (St. Petersburg, 1897) and A. A. Zimin (Moscow, 1963). Berkelej Slavic Specialties, 2–8. URL: https://imwerden.de/pdf/pamyat_i_pokhvala_knyazyu_russkomu_vladimiru_1988_text.pdf (last accessed: 19.07.2023). [In Russian].
- PVL-1. Povest' vremennyh let po Lavrent'evskomu spisku. (1997). *Polnoe sobranie russkikh letopisej*. Moscow: Yazyki russkoj kul'tury, (1), 1–286. [In Russian].
- PVL, LI-3. Povest' vremennyh let po Ipat'evskomu spisku. (1998). *Polnoe sobranie russkikh letopisej*. Moscow: Yazyki russkoj kul'tury, (2), 1–284. [In Russian].
- SDRYa XI–XIV. Slovar' drevnerusskogo yazyka (XI–XIV vv.). Vol. 1. (1988). Vol. 4. (1991). Vol. 5. (2002). Vol. 9. (2012). Moscow: Russkij yazyk — Azbukovnik. [In Russian].
- SlovoPohv.-1. **Нѣ(а). 18. по всѣхъ с(вѣ)тыхъ. Слово ѡ <к>назыхъ.** (1894). *Slovo pokval'noe na prenesenie moshchej svv. Borisa i Gleba: neizdannyj pamyatnik literatury XII veka / soobshchenie Hrisanfa Lopareva*. Saint Petersburg: Tipografiya Imperatorskoj Akademii Nauk. (Pamyatniki drevnej pismennosti. Vol. 98). URL: https://azbyka.ru/otechnik/Hrisanf_Loparev/slovo-pohvalnoe-na-prenesenie-moshchej-svv-borisa-i-gleba-neizdannyj-pamjatnik-literatury-12-veka/#source (last accessed: 25.07.2023). [In Russian].
- SlovoPohv.-2. **Похвала и мѡченіе с(вѣ)тыхъ мѡченикъ Бориса и Глѣба.** (1894). *Slovo pohval'noe na prenesenie moshchej svv. Borisa i Gleba: neizdannyj pamyatnik literatury XII veka / soobshchenie Hrisanfa Lopareva*. Saint Petersburg: Tipografiya Imperatorskoj

- Akademii Nauk. (Pamyatniki drevnej pismennosti. Vol. 98). URL: https://azbyka.ru/otechnik/Hrisanf_Loparev/slovo-pohvalnoe-na-prenesenie-moshhej-svv-borisa-i-gleba-neizdannij-pamjatnik-literatury-12-veka/#source (last accessed: 25.07.2023). [In Russian].
- SlovoPohv.-3 V' t' zhe d'n' svyatago otca nashego Savi. (1916). *Pamyatniki drevnerusskoj literatury*. Iss. 2: Zhitiya svyatykh muchenikov Borisa i Gleba i sluzhby im / D. I. Abramovich (Ed.); izdanie Otdeleniya russkogo yazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk. Petrograd: Tipografiya Imperatorskoj Akademii Nauk. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Abramovich/zhitiya-svyatykh-muchenikov-borisa-i-gleba-i-sluzhby-im/#0_7 (last accessed: 24.07.2023). [In Russian].
- SIRYa XI–XVII Slovar' russkogo yazyka XI–XVII vv.). Vol. 28. (2008). Moscow: Nauka. [In Russian].
- SITsSRYa Slovar' cerkovno-slavyanskogo i russkogo yazyka: in 4 vols. Vol. 1. (1847). Sostavlenyj Vtorym otdeleniem Imperatorskoj Akademii Nauk. Saint Petersburg: Tipografiya Imperatorskoj Akademii Nauk. [In Russian].
- SIUM Slovyk ukrainskoi movy. (2016). V. V. Zhaivoronok (Resp. Ed.). Kyiv: Vydavnychiy Tsentr «Prosvita». [In Ukrainian].
- Srezn. Materialy dlya slovary drevnerusskogo yazyka po pismennym pamyatnikam. Trud I. I. Sreznevskogo: in 3 vols. Vol. 3. (1903, 1912). Saint Petersburg: Izdanie Otdeleniya russkogo yazyka i slovesnosti Akademii nauk. [In Russian].
- StSI-94 Staroslavjanskij slovar' (po rukopisyam X–XI vekov). (1994). E. Blagova, R. M. Ceytlin, S. Gerodes i dr.; R. M. Ceytlin, R. Večerka, E. Blagova (Ed.). Moscow: Russkij yazyk. [In Russian].
- SUM Slovyk ukrainskoi movy: in 11 vols. Vol. 1. (1977). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- UspSkBG Anonimnoe Skazanie o svv. knn. Borise i Glebe v Uspenskoj redakcii. (1928). *Zbirnyk istorychno-filolohichnoho viddilu VUAN*. Kyiv. (zb. 77), (vol. 1), 115–137. [In Russian].
- Verkhrat.Uh.-r. Verkhratskyi I. (1899). Znadooby do piznania uhorsko-ruskykh hovoriv. B. Slovars. *Zapysky naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*. M. Hrushevskyi (Ed.), (vol. 30), (b. 6), 201–275. [In Ukrainian].
- ZhVlad. Zhitie knyazya Vladimira. (1988). *Pamyat' i pohvala knyazyu russkomu Vladimiru Iakova Mniha i Zhitie knyazya Vladimira*. Reprinted from the editions of V. I. Sreznevskij (St. Petersburg, 1897) and A. A. Zimin (Moscow, 1963). Berkeley Slavic Specialties, 9–12. URL: https://imwerden.de/pdf/pamyat_i_pokhvala_knyazyu_russkomu_vladimiru_1988_text.pdf (last accessed: 19.07.2023). [In Russian].

Received: 18.10.2023

Received in revised form: 29.10.2023

Accepted: 01.11.2023

Hanna MEZHHERINA

Educational and Scientific Institute of International Cooperation and Education
National Aviation University
1 Lubomyr Husar Avenue, Kyiv, 03058, Ukraine
E-mail: anvame1@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8900-577X>

THE CONCEPTUALIZATION OF THE IMAGE OF VOLODYMYR THE SAINT IN WRITTEN MONUMENTS OF KYIV RUS' (adjectival-substantive aspect)

The article is devoted to the study of the features of conceptualizing the image of Volodymyr Svyatoslavych (Volodymyr the Saint) in East Slavic written monuments of the 11th-13th centuries, to the reconstruction of the static socio-ethical portrait of the grand duke in the substantive-adjective aspect. It has been found that the socio-ethical portrait of the Volodymyr the Saint is built with the help of fifteen laudatory epithets (*блаженни, сватыи, страннoлюбьць*, etc.), which implement the semantics of devotion to the Christian faith, righteousness, divine holiness, benevolence, respect, truthfulness, courage. A special role in creating an individualized image of Volodymyr belongs to the use of words that were almost never used in relation to a person (*божьствьныи, прѣмоужьствьныи, славьныи, трѣблаженни, чьстьныи*). The assessment lexemes are attested in autonomous use and in the composition of the formulaic syntagms «*чєстьныи и славьныи*», «*благовѣрныи и христoлюбивыи*», «*милостивѣ къ нищимъ и къ сиротамъ и къ вдовицамъ*». The predominant majority of laudatory epithets used next to the name of the grand duke are hagiographic terms (*блаженикъ, блаженни, христoлюбьць, благовѣрныи*, etc.). The semantics and the frequency of use of lexemes *страннoлюбьць, прѣмоужьствьныи, равньохристoлюбьць, равньохристосoлюбьць, блаженни, трѣблаженни* have been clarified. The lexemes *блаженни, трѣблаженни, страннoлюбьць* have more specific meanings than it is indicated in the dictionaries; in the use of the epithet *прѣмоужьствьныи* about Volodymyr, there is an influence of ancient Bulgarian Christian literature; the composite *равньохристoлюбьць* arose as a result of Hilarion's word-making; the use of the epithet *правѣдивѣ* contains an allusion to a quote from Paremiynyk. Peculiarities of the use of the words *блаженни* and *трѣблаженни* in the portrait of Volodymyr reveals the position of Iakov Mnih in the matter of canonization of the prince. The mention of Volodymyr in «Life of Alexander Nevsky» contains an allusion to the history of Saints Theodore and John and the history of the Apostle Paul. Chronology of the use of a hagiographic term *сватыи* next to the name of Volodymyr testifies in favor of scientific assumptions that he was recognized as a saint in the period between the second half of the 11th century and the middle of the 13th century.

Semantics and specifics of the use of assessment adjectives and substantives in «The Tale of Bygone Years», «Memory and Praise to Prince Volodymyr» by Iakov Mnih, «Sermon on Law and Grace» by the Kievan Metropolitan Hilarion, texts about Boris and Glib and other literary monuments 11th-13th century testify to the fact that in the aspect of the adjectival-substantive expression of the moral assessment of the Volodymyr his church praise is dominated. The absence of an idealized socio-ethical portrait of Volodymyr modeled with the help of laudatory epithets in «The Tale of Bygone Years» is caused by the dualistic nature of his personality as a pagan prince and a Christian prince.

The use of laudatory epithets-designations, the simile of the Volodymyr to holy martyrs, biblical prophets, holy Caesars (above all to Constantine the Great), served as a factor in the conceptualization of his image in Eastern Slavic religious texts of the 11th-13th centuries and created the ground for for the liturgical honoring of the prince. The double name *Volodymyr-Vasily* semantically symbolized the combination of royal and church power, marked such key connections of Prince Volodymyr with his spiritual patron — Basil the Great, as actions in the field of Christianity, receiving the heavenly protection of Basil the Great, honoring the memory of Basil the Great in Korsun' and Kyiv.

Keywords: Kyiv Rus', literary monuments 11th-13th century, socio-ethical portrait, Volodymyr the Saint.